

Духовна академија
Светог Василија Острошког

Јеромонах Јован (Ђулибрк)

УЛОГА ДУХОВНОГ ОЧИНСТВА У ВАСПИТАЊУ
ПО НИКОНУ ЈЕРУСАЛИМЦУ

Дипломски рад на Катедри за катихетику

Ментор

Митрополит Црногорско-приморски
Др. Амфилохије (Радовић),
Егзарх свештеног трона пећког

Србиње
О Светој Великомученици Марини
17/30. јула 2003. г. Г.

САДРЖАЈ

1. О тријадологији, васпитању и очинству.....	4
1.1. О тријадологији.....	4
1.2. О васпитању.....	8
1.3. О очинству.....	12
2. О учитељу светог Јеванђеља.....	19
3. О изграђивању духа Истином.....	27
3.1. О молитви.....	29
3.2. О посту.....	31
3.3. О исповијести.....	32
4. Закључак.....	35
5. Бесједа Светог Исаака Сирина <i>О молитви (С(в)т(о)го Исаака о</i> <i>м(о)л(и)твѣ</i>).....	36

Ὁ ὢν, Δέσποτα,
 Κύριε Θεέ, Πάτερ παντοκράτορ, ...
 ἀναρχε, ἀόρατε, ἀκατάληπτε,
 ἀπερίγραπτε, ἀναλλοίωτε,
 ὁ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,
 τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτήρος, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν·
 ὅς ἐστιν εἰκὼν τῆς σῆς ἀγαθότητος, σφραγὶς ἰσότυπος
 ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς σε τὸν Πατέρα,
 Λόγος ζῶν, Θεὸς ἀληθινός, ἡ πρὸ αἰῶνων σοφία,
 ζωή, ἁγιασμός, δύναμις, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν,
 παρ' οὗ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξεφάνη,
 τὸ τῆς ἀληθείας Πνεῦμα, τὸ τῆς υιοθεσίας χάρισμα,
 ὁ ἀρραβὼν τῆς μελλούσης κληρονομίας,
 ἡ ἀπαρχὴ τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν,
 ἡ ζωοποιὸς δύναμις, ἡ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ·
 παρ' οὗ πᾶσα κτίσις λογικὴ τε καὶ νοερά δυναμουμένη,
 σοὶ λατρεύει καὶ σοὶ τὴν αἰδιὸν ἀναπέμπει δοξολογίαν

*Ти који јеси, Владико,
 Господе Боже Оче, Сведржителу ...
 Беспочетни, Невидљиви, Непостижни,
 Неограничени, Непроменљиви,
 Оче Господа нашег Исуса Христа,
 Великог Бога и Спаса, наде наше,
 Који је слика Твоје доброте, печат истоветни,
 Који показује у себи Тебе Оца,
 Логос живи, Бог истинити, предвечна Премудрост,
 Живот, Освећење, Сила, Светлост истинита,
 преко Кога се јави Дух Свети:
 Дух Истине, Дар усиновљења,
 Залог будућег наслеђа,
 Првина вечних добара,
 животворна Сила, извор Освећења,
 Којим сва творевина логосна и умна,
 укрепљавана служи Теби
 и узноси Ти вечни славопој*

**Молитва Узношења на
 Литургији Светог Василија Великог**

1. О ТРИЈАДОЛОГИЈИ, ВАСПИТАЊУ И ОЧИНСТВУ

1.1. О ТРИЈАДОЛОГИЈИ

**Азъ же, вѣроую и исповѣдсю
 единого в(ог)а • несъзданнаа,
 трисъставнаа • и събезна
 чельнаа ш(т)ца и с(ы)на и с(ве)т(а)го
 д(оу)ха • троицоу единосѣ
 щиноу и нераздѣлимоу,
 и единос(т)астъвноу, и прѣ
 ес(т)астъвноу • непрѣлож'ноу
 непремѣнноу и неразмѣ
 сноу • единославноу
 и единопрѣстольноу • въ
 нихъже име кр(е)щеніе пріех[ъ]
 азъ • и съвршеніе имамъ,
 сию прис(ве)тоу и единосоу
 щнѣ, и живоначельнѣ Трои
 цоу, крѣпко вѣроую • и по
 кланяю се съ ш(т)цемъ с(ы)ноу
 и д(оу)хѣ прѣс(ве)томѣ въ единомѣ
 в(о)ж(ес)твѣ • троици едино
 соущнѣ и единого в(ог)а Трї
 съст'авнаа вл(а)годароу пѣс
 ннославлю • прославляю
 и почитаю како Б(ог)а моего
 въ вѣкы 'Аминь.**

А ја верујем и исповедам
 Једнога Бога нестворенога,
 Триипостаснога и сабеспочетнога:
 Оца и Сина и Светога Духа,
 Тројицу једносуштну и неразделиву,
 И једноприродну и надприродну,
 Непроменљиву и једнопрестолну.
 У Њихово Име крштење примих ја,
 И савршење (савршенство) имам
 Ову Пресвету и једносуштну
 И живоначалну Тројицу
 Чврсто верујем, и поклањам се
 Са Оцем Сину и Духу Пресветоме,

¹ Горички зборник, лист 271г-272в

У једноме Божанству
Тројици једносушној,
И Једнога Бога Триипостасног
Благодарим (и) песмопевам,
Прослављам и поштујем
Као Бога мојега у векове.
Амин.²

Једанаест је вијекова између тrena када на Светог Василија Великог «сиђе Свети Дух, и он поче литургисати»³ молитвама које ће бити «затим примљене у читавој Цркви Христовој»⁴ и часа када ће монах Никон из Јерусалима, у ком је Свети Василије примио свето крштење и просвећење, а «*ἡ ὑπερβολὴ τῆς διωκτικῆς ἐξουσίας*»⁵, закључити свој *Горички зборник* једним доскора непознатим славопојем.⁶ Но, једна је и иста духовна стварност заједничка обојици Отаца, а то је да је «троје што свједочи на небу: Отац, Ријеч и Свети Дух; и ова тројица су једно»⁷ (1. Јован. 5:7) и да «што смо видјели и чули објављујемо вама да и ви с нама имате заједницу, а наша је заједница са Оцем и Сином његовим Исусом Христом» (1. Јован. 1:3).⁸

Када се пак пред тридесетак година писало о «Једном и Тројичном Богу» како га је доживио, богословствовао и нама предао Свети Григорије Палама, као «*τρισυλόβητον κράτος, τὴν μίαν Βασιλείαν, καὶ Κυριότητα*»⁹ («Триипостасну моћ и једно Царство и Господство»¹⁰) како Га пак пјесмопоје Паламин имењак и саподвижник а Никонов претходник и сажитељ на Вишњем Синају, морало се тада позвати на Светог Василија Великог да би се устврдило да је «источној теологији својствено да долази до Једности а не да полази од Једности».¹¹

² Никона Јерусалимљанина *Исповедање вере*, пренос на савремени српски језик Епископ (бивши)Захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић), Видослов бр. 13, Божић 1998, стр. 4

³ Архимандрит д-р Јустин Сп. Поповић, *Житије Светог Оца нашег Василија Великог архиепископа Кесарије Кападокијске*, у књизи *Житија Светих за месец јануар*, Манастир Св. Ђелије код Ваљева, Ваљево, 1991, стр. 41

⁴ *Житије Светог и богоносног Оца нашег Василија Великог, архиепископа Кесарије Кападокијске*, у књизи *Житија Светих за месец јануар*, *ibid*, стр. 856

⁵ Овако ће себе одређивати један потоњи Никонов наслѣдник, јеромонах Пахомије, први штампар Божидача Вуковића у *Зборнику за путнике* из 1521. и у натпису на полеђини једне иконе која се данас налази у Народном музеју у Беогаду. Пренесено из зборника *Пет векова српског итампарства*, САНУ-МС-НБС, Београд 1994, *Лексикон*, саставио Митар Пешикан, стр. 92

⁶ О Никону Јерусалимцу видјети најпотпунији биографски рад Бошка И. Бојовића *Nikon le Hiérosolymitain* у књизи *L' Idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du moyen age Serbe*, Pontificio istituto orientale, Roma, 1995, стр. 209-220, као и у истој књизи опис *Горичког зборника* (*Le Recueil de Gorica, cmr.* 221-238) и критичко издање и француски превод *Житија Преподобног Симеона Мироточивога* (*La Vie Abrégée de Saint Siméon Le Myroblyte par Nikon Le Hiérosolymitain*, стр. 239-300) са целокупном ранијом литературом. *Зборник Никон Јерусалимац Вријеме-личност-дјело*, Светигора, Цетиње, 2003. доноси шеснаест нових радова о њему и потпуну библиографију.

⁷ «ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατήρ, ὁ Λόγος καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς εἰς εἶς»

⁸ «ὅ ἐωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.»

⁹ ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟ ΜΕΓΑ, ΦΩΣ - ΧΕΕΝ, ΑΘΗΝΑΙ, 1995, стр. 39

¹⁰ *Тројични припеви Григорија Синаита*, превод јеромонаха (Епископа бившег Захумско-херцеговачког) Атанасија (Јевтића) у *Молитвенику-канонику*, Манастир Ђелије код Ваљева, Ваљево, 1991, стр. 123

¹¹ Овако се књига Г. В. Флоровског *Восточные отцы IV века* наводи код Митрополита Црногорско-приморског Амфилохија (Радовића), *ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΠΑΛΑΜΑΝ*,

Зашто је то било важно? Зато што је «крајњи циљ богословског учења св. Григорија била одбрана стварности хришћанског опита»,¹² а «за Паламу је човјек онтолошки и гносеолошки укоријењен у Тројици. Зато је његова антропологија тријадоморфна а његова тријадологија није антропоморфна.»¹³

Да Никон Јерусалимац вјерно прати овако дефинисану паламистичку антропологију видимо из исказа из *Исповиједања вјере* «**ВѢ НИХЪЖЕ ИМЕ (=ОТЦА И СЫНА И СВЕТАГО ДОУХА) КРЕЩЕНІЕ ПРІЕХ АЗЪ, И СЪВРЪШЕНІЕ ИМАМЪ**». У Светој Тројици и Њиховом имену је по Никону довршење (=τέλος) и савршенство човјеково, и то не апстрактног човјечанства него Никоново сопствено, у превасходно личном, типично исихастичком молитвеном и доживљајном односу. Треба обратити пажњу на префињен апофатички однос множине и једине код Никона, у којем Света *Тројица* имају *једно* име – Отац, Син и Свети Дух, враћајући нас Паламиним ријечима да је «заједничка (Светој Тројици) не само надсуштаствена суштина, која је сасвим *неименљива*, (...), него (је заједничка) и благодат и сила и енергија и светлост и царство и непропадљивост (=бесмртност) и уопште све оно чиме Бог заједничари и по благодати се сједињује са светим анђелима и људима.»¹⁴

Са друге стране, нагласак на *крштењу* открива нам изразиту литургијичност Никоновог исповиједања вјере. Како је то показивао отац Јован (Пурић),¹⁵ његова тројична терминологија води поријекло из богослужбених књига и у њима препјеваних догмата. Ту се опет враћамо Палами, који у свом исповиједању наглашава да «примамо сва црквена Предања, писана и неписана, и пре свих најтајанственију и свесвештену Службу (Литургију) и Причешће и Сабрање (литургијско), од којег и свим осталим службама долази савршенство»,¹⁶ па тако и цијелом богослужбеном и светотајинском поретку, чији динамички карактер Никон имплицитно истиче, идући од крштења ка савршенству, сво вријеме у имену Свете Тројице.

Свету Тројицу ће Никон још прецизније и ближе Светом Василију исповиједати у одјељку *Горичког зборника О Латиннох(ъ)*, још неиспитаног поријекла (листови 222v-223r), који је уоквирен литургијском димензијом спора са римокатолицима. По њему, Латини не само да «**НЕ ВЪСХОТѢШЕ ПОКОРИТИ СЕ С(ВЕ)ТОМОУ СЪВОУШУ**» (л. 222r) 843. (у ствари Торжество Православља под царицом Ирином и сином јој Михаилом) који је притврдио иконопоштовање, пуно

ΕΚΔΟΣΙΣ Β', ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΕΡΙΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1991, стр. 81. Наш навод је из српског превода Дејана Ј. Лучића, стр. 119

¹² Протојереј др Георгије Флоровски, *Григорије Палама и светоотачко предање*, Теолошки погледи 1/1972, стр. 35. Са грчког јеромонах (Епископ Бачки) Иринеј Буловић.

¹³ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΑΥΡΩΦΟΥΝΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΡΑΝΔΟΒΙΤΣ, *ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΠΑΛΑΜΑΝ*, *ibid*, стр. 230

¹⁴ Свети Григорије Палама, *Дела*, том 2, стр. 496. Наведено према студији јеромонаха (Епископа бившег Захумско-херцеговачког) Атанасија (Јевтића) *Живи и истинити Бог Светог Григорија Паламе*, у књизи *Духовност православља*, Храст, Београд, 1990, стр. 178.

¹⁵ Игуман Јован Пурић, *Тројична терминологија Исповедања вере Никона Јерусалимца*, Хришћанска мисао 5-8, Београд-Ваљево-Србиње, 2002, стр. 12-14

¹⁶ Од Свештеног Митрополита Солунског СВЕТОГ ГРИГОРИЈА ПАЛАМЕ изложено *ИСПОВЕДАЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ*, превео Епископ (бивши) Захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић), Видослов 15, Преображење, 1998, стр. 5

оваплоћење и потпуну причасност Логоса Божијег, но «**БЕЗКВАСНОЕ ДРЪЖЕЦЕ ... МРЪТВО ВЪВБРАЖАЮТЬ С(Ы)НА Б(О)ЖІА**», и «**ГЛАГОЛЮ)ТЬ ХОУЛЕЦЕ, ПАКО С(ВЕ)ТЫ Д(ОУ)ХЪ Ш(ТЬ) О(Т)ЦА И Ш(ТЬ) С(Ы)НА ИСХОДИТЬ**». Међу свим овим исказима доминира средишњи – да «**НЕИСТИННА ЕС(ТЬ) ЖРЪТВА ИХЪ**», односно - у њиховој литургији (=жртви) нема истине, нема могућности савршенства. Необично је да тек након што то устврди, Никон прелази на изобличавање латинског исповиједања Свете Тројице, као да је неистинитост жртве претпоставка непознавања Свете Тројице, а насупрот томе исправност њеног исповиједања - потврда савршенства жртве. То и Палама потврђује говорећи да се у литургији «дарује неизрециво причешћивање и општење са Исусом»,¹⁷ плод којег општења, и знак савршенства и истинитости његовог, јесте познање уз Оваплоћеног Логоса и исповиједање «Духа Истине који од Оца исходи» (Јован 15:26) и Оца самога. «Пут, дакле, богопознања јесте (овај): од Једнога Духа, кроз Једнога Сина, до Једнога Оца,» каже Свети Василије.¹⁸

Зато је Никон са мање патоса од свог завршног *Исповиједања вјере* оvdје прецизан: «А ми ... исповиједамо Свету и једносушну и живоначалну и истославну Тројицу, Оца и Сина и Светога Духа. Оца беспочетног, и Сина сабеспочетног, и Духа Светог истосушног. Оца нерођеног, и Сина рођеног, и Духа Светога исходећег од Оца и на Сину пребивајућег. Једна моћ, једно сабрање (**СЪЧЕТАНІЕ** = σύνταξις, устројство), једно поклоњење Свете Тројице (=Светој Тројици)» (лист 223v-223г).

Разлучујући тачно према Василијевом изразу «τροπος της υπαρξεως» Личности Тројице, Никон се оvdје очевидно свјесно труди да слиједи великог Кападокијца превасходно на путу *сигурног духовног опита*. «Очигледно је,» пише Владика Атанасије позивајући се и он на оца Георгија Флоровског, «да у свом богословљу о Светоме Духу Свети Василије Велики исходи из благодатног опита духовнога живота Цркве.»¹⁹ За Никона је тај духовни опит сав одношајни, у живом и личносном сусрету са Личностима Тројице: он «вјерује и исповиједа, поклања се и прославља», његов опит смисла врхуни се у познању Свете Тројице и провјерава се у Цркви правилним исповиједањем тројичног, за Никона животворног, догмата.

Од Василија Великог и Григорија Паламе Никон баштини евхаристију као средишњи догађај светотројичког познања, које за Никона има несумњив доксолошки карактер, и које је циљ његовог васпитања, те је стога и ставио своје исповиједање вјере на крај *Горичког зборника*, јер «није имао шта боље и важније да остави»²⁰ својој духовној кћери Јелени Балшић. Међутим, за Никона ријеч коју он најчешће користи за литургију јесте, како смо видјели када је

¹⁷ Од Свештеног Митрополита Солунског СВЕТОГ ГРИГОРИЈА ПАЛАМЕ изложено *ИСПОВЕДАЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ*, *ibid*, стр. 5

¹⁸ Свети Василије Велики, *О Духу Светом*, у књизи Епископа (бившег Захумско-херцеговачког) Атанасија (Јевтића) *На путевима Отаца Први део*, Храст, Београд, 1991, стр. 233

¹⁹ Опаска број 12, *ibid*, стр. 239

²⁰ Епископ бивши Захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић), *Исповедање вере Никона Јерусалимљанина*, Светигора 125-126, Цетиње, 2002, стр. 41

говорио о Латинима, «жртва»: у васпитању које се креће између жртве и тројичног славословља за образац њему ће послужити други Кападокијац, протоваспитач Кирила Философа и свих Словена и пасхални богослов, Григорије из Назијанза.

1.2. О ВАСПИТАЊУ

У свом одговору на Јеленину другу посланицу, у којој се обраћа прво њој лично, па «оцима и братији» (лист 22а) Никон ће након свог увода (лист 18v-23r) додати: «уз ово пак чуј Григорија богоразумнога» и наставити са дјелимично прерађеном 16. бесједом Григорија Богослова уобичајено насловљаваном *Оцу када је ћутао због штете од града*, која заузима листове 23v-30v, а коју Никон најављује унеколико различито, «кѣ **Назианзоу, егда гдѣзѣ и гдѣна градъ испльни.**»

Ову бесједу, једну од оних у којима се «показује свестраност Григоријеве пастирске, црквено-народне делатности,»²¹ Никон Јерусалимац очигледно бира према својој главној васпитној теми, *жртви*, и сходно томе је ставља на сам почетак одговора својој духовној кћери. Он изоставља први Григоријев пасус и почиње ријечима «**Прѣмоудрос(тъ) прѣваа житіе похвално**» да би се одмах навратио на ријечи о Богу који »једну од нас иште жртву», и то «**жрѣтвоу хвалѣ**» (лист 23r-24v). Када он каже да «**сїю хвалю прѣмоудро(сть) аз, сїю целоую**» (лист 24v), то је она иста «*η πρό αἰώνων σοφία*» из анафоре Светог Василија, сам Христос - јер се «и сам Бог сјединио са човеком, примио пуноту човекове природе посредством богоподобнога ума човечанског» како отац Георгије Флоровски парафразира Светог Григорија.²² Богоподобност по природи стреми своме праобразцу, а људска жртва савршеној Голготској Жртви која у себи носи Васкрсење и савршено познање Тројице.

Бесједа наине почива на аналогiji између потреса изазваног Адамовим изгнањем из раја и несреће која је погодила Назијанз у вријеме двојице Григорија; почињући од тумачења ријечи «Страшно је, браћо, пасти у руке Бога живога», она се развија у позив на покајање који се пореди са Наумовом проповиједи Ниневији и Исаијиним «ријечима људима содомским и кнезовима гоморским». На њеном крају, послје низа библијских примјера приноса, Григорије истиче да Господ «**м(и)л(ос)тъ хоце(тъ) а не жрѣтвоу**» (лист 30v), наглашавајући тиме да је покајање – очишћење нашег жртвеног приноса, који је «**срд(ѣ)це сѣкрдшено**» (лист 24v).

Педагошки пут *Горичког зборника* који ће завршити тројичним славословљем Никон Јерусалимац започиње проповијеђу покајања, која очишћује душу појединачну и заједничку за чисту евхаристијску жртву, у којој је опет познање Свете Тројице, које је пак знак савршеног заједничарења с Њом.

²¹ Јеромонах (Епископ бивши Захумско-херцеговачки) Атанасије Јевтић, *Патрологија друга свеска*, Православни богословски факултет, Београд, 1984, стр. 141

²² Георгије В. Флоровски, *Источни Оци IV века*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1997, стр. 153

По овом истицању Григорија Богослова и за њега карактеристичне везе аскетског живота и тријадологије, Никон је укоријењен у код Словена чврсто утемељено педагошко предање. «Духовна структура Константина Философа ... повучена је највише од Светог Григорија Назијанзина,»²³ запазио је бугарски научник: «Благочешће, скромност, самоодрицање, морално савршенство, богољубље и стремљење Григорија Назијанског ка духовном просвећењу били су трајан идеал и за Константина Философа.»²⁴ А просвећење подразумијева познање Тројице: просвећени, наиме, «наследиће савршену светлост и сазерцаваће Свету и Царствену Тројицу, Која ће тада блистати јасније и чистије, и они ће се сјединити потпуним умом, а у томе је, мислим, истинско Царство Небеско,»²⁵ како опет Григорија Богослова парафразира Флоровски.

«Ми смо пак Светом Тројицом саздани, Тројицом се и порађамо (*духовно у крштењу*). У име Оца и Сина и Светога Духа обнавља се творевина,» закључује Никон Јерусалимац свој вјероватно оригинални увод у житија Симеона Мироточивог и Саве (лист 110r) опширним тријадолошким излагањем. Ако се Никон нигдје и не позива изравно на Светог Кирила Философа, очигледно је да је он свјестан да се преко дјела Свете Браће у дјелу Светог Саве и његовог оца по тијелу «као пример светости»²⁶ понавља педагошки опит Григорија Богослова, «да се на оба места (*у житијима Свете Браће и Савином*) провлачи једна основна мисао и истина – мисао и истина о јединственом божанском плану и промишљању управљеном на спасење света и рода људског»²⁷ које је у Тројици у којој човјек, како сам Никон каже, има савршенство.

(Подсјетимо ли се на поштовање које је Григорије Богослов уживао у Босни – био је заштитник династије Котроманића - баш у вријеме када је у њој, у граду Кључу, од 1411. до 1435. живјела Јелена Балшић у свом другом браку са Сандаљем Хранићем, видјећемо како је јаког трага и у овом погледу кирилометодијевско предање оставило у српском народу. Исто тако, видјећемо и колико Никон обраћа пажњу на саму личност коју васпитава јер се у својој борби да утврди у православљу свог другог мужа Јелена сигурно морала позивати на заштитника земље којом је он владао. Вјероватно и из тог разлога што је као ауторитет био добро познат Јелени, Григорије Богослов се још неколико пута појављује, односно призива, у *Горичком зборнику*, на примјер његова *Бесједна на Богојављење* на листу 55v)

Васпитање дакле за Никона Јерусалимца јесте подвиг *отројичења* човјека у евхаристијској *жртви* која обнавља личност која је подвигом принијела жртву очишћења. Она подразумијева узајамни подвиг васпитача и васпитаника

²³ Тодор Събев, *Влияние на Св. Григорий Назиански върху Св. Кирил Славянобългарски*, Годишник на Духовната академия «Свети Климент Охридски», том XVIII (XLIV) 1968-1969, Синодателно издателство, София, 1971, стр. 264

²⁴ Ibid, стр. 272

²⁵ *Источни Оци IV века*, ibid, стр. 166-167

²⁶ Димитрије Богдановић, *Горички зборник*, у књизи *Историја Црне Горе, књига друга, том други*, Редакција за Историју Црне Горе, Титоград, 1970, стр. 375

²⁷ (Епископ бивши Захумско-херцеговачки) Атанасије Јевтић, *Свети Сава у токовима кирилометодијевског предања*, у књизи *Свети Сава и Косовски Завет*, СКЗ, Београд, 1992, стр. 11

у учествовању у савршеној жртви Христовој, зато и Јелена у позиву Никону да «усугуби таланте» у свом подвигу васпитања назива њега «подражавалац страстима Његовим (=Христовим)» (лист 18а), што је он несумњиво и био, улажући свега себе у «**Δ(ΟΥ)ΧΩΒΝΟΕ ΙΣΡΑΒΛΕΝΙΕ**» у коме «ако Син дјела, Очево је дјело, и Светога Духа дејство» (лист 110b).

Никон је одмах по откривању *Горичког зборника* препознат као педагог. Још Светозар Томић борећи се за издавање *Зборника* у сумрачно вријеме пише Краљевско-Српској академији наука 30. септембра 1941. године за зборник да је он «збир свега знања једнога нашега ученога калуђера из XV. века, једнога нашега *доброга учитеља и педагога* из тога времена. Он је као једна добра читанка, пуна разноврснога материјала, удешена за свакога писменог ондашњег човека». Међутим, Томић је у складу са просветитељским рецидивима свог времена био склон да због космографских, географских, метролошких и путописних одломака у *Зборнику* на силу крсти Никоново дјело као својеврсну енциклопедију, те зато и каже у истом писму да оно «није неки верски спис».

Иако су ови природословни списи заиста са Јелениним посланицама, занимљивим због «владарке писца», и са Никоновим путописом - први истражени и објављени, ипак поставка о Никону као у мантију замотаном енциклопедисти није могла опстати, као што ни половином двадесетог вијека неће успјети да се од филокалисте Кирила Пејчиновића направи «македонски Доситеј». Уосталом, са обзиром на то да је *Горички зборник* нађен у Скопљу 1902, намеће се питање – није ли Кирил док је био игуман Марковог манастира био у прилици да се и сам поучава из њега, као што се вјероватно Свети Василије Острошки васпитавао на Никоновом *Шестодневнику*, који је у његово вријеме био у библиотеци манастира Тврдоша, о чему свједочи неколико записа из више руку у самој књизи.

Марија Иконому ће додуше примјетити да је Никон «зна више него што је неопходно монаху»,²⁸ а Бошко Бојовић да Никонова *επιστολιὰ τρετῆ* «сведочи о духу времена чије је једно од основних обележја буђење жеђи за најразличитијим сазнањима и повишена радозналост»²⁹. Ипак, још је 1970. године Димитрије Богдановић истакао да «основни мотив читавог *Зборника* јесте спас душе кроз добродјетел, врлину која доводи до светости и обожења. Стога је он дјело које садржи и теорију и праксу једне аскетски схваћене етике, у правом византијском духу.»³⁰ Нинослава Радошевић је у раду посвећеном управо космографским и географским одломцима зборника појаснила ствар: «Не треба се чудити што овакви природословни чланци улазе у један зборник претежно аскетског садржаја,» каже она: «Слично нашој Јелени Балшић византијска царица Марија Аланска, жена Михаила VII Дуке (коме је Симеон Сет посветио своје *Quaestiones naturales*) обратила се ученом Еустратију да јој

²⁸ Марија Иконому, *Горички зборник – порекло, садржај о космогонији*, Cyrillomethodianum V, Thessalonique, 1981, стр. 164

²⁹ Boško I. Bojović, *Le Recueil de Gorica*, у књизи *L' Idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du moyen age Serbe*, Pontificio istituto orientale, Roma, 1995, стр. 228

³⁰ Димитрије Богдановић, *Горички зборник*, у књизи *Историја Црне Горе, књига друга, том други*, *ibid*, стр. 377

протумачи неке природне појаве.» *Горички зборник* јесте «срећан пример који живо илуструје настанак једног таквог 'збира знања'» у коме Никон Јерусалимац шта год уносио «настоји да поучи своје духовно чедо.»³¹

Карактеристичан духовни угао тог васпитног односа проучила је Нина Гагова. Анализирајући *Трећу посланицу* Никонову, одговор на Јеленино писмо које није сачувано, из угла односа владарке и њеног духовног оца и упоређујући га са подобним случајевима у јужнословенској историји и рукописном наслеђу, она закључује: «Међу рукописима који су припадали јужнословенским владарима у XIV. и XV. вијеку, *Горички зборник* представља засад јединствен случај рукописа састављеног у вези са устројавањем гробне цркве са келијама уз њу и вјероватно са монашењем њеног ктитора.»³²

Јасно је да уза сво образовање и сав палеолошки јелинизам како Јеленин тако и Никонов, тежиште Никонове педагогије лежи изван сваког хуманизма и пуког знања ради знања какво се тада у Ћинквећенту већ у најразличитијим облицима - научним, псевдонаучним и окултним - ројило у Италији а из ње ширило по Европи. Само, он Јелену и монах(ињ)е који ће живјети у њеном манастиру не затвара у апстрактни псевдодуховни козмос, који ионако пред скором најездом Турака не би имао шансе да опстане, него их васпитава за живот у реалном свијету, припремајући их за њихове обавезе у Цркви, од којих је најзначајнија било старање за светоархангелски српски манастир у Јерусалиму. О њему се и сам Никон озбиљно бринуо и неколико пута ишао у Дубровник по Стонски доходак који је јерусалимском манастиру припадао, а није био редовно исплаћиван. (Колико је то било сложено говоре чињенице да су Дубровчани одбили Јеленину жељу да се сахрани на територији града и да је Јован Рагушки играо знатну улогу на Фирентинском сабору држаном истих година, након чега ће ускоро на језеро у Пречисту Крајинску стићи унијатски митрополит). Такав задатак је сигурно подразумијевао и одређену дозу практичног образовања које Никон пажљиво и са мјером уноси у своје дјело, писано за Јелену али и да надживи Јелену, која се уосталом *Зборником* већ припрема за бољи свијет.

Штавише, само у уводу у *Трећу посланицу* «основни предмет дијалога састављача и наручиоца,» каже Гагова, «структурисан је *помињањем Јеленине цркве* (четири укупно)»³³ и то на почетку (л. 49r), на два мјеста у средини (л. 85r-87r и 152r-153v), и на крају (л. 165v-176v). Овако на самом њеном почетку описује Никон Јерусалимац садржај Јелениног изгубљеног писма: «**ВѢ послани же твоємъ сице има(т)ъ тако гробъ оуготовасте и на(дѣ) нимъ ц(ѣ)рковъ съктисасте и олтаръ г(осподе)ви ос(ве)щень прѣ(д)ложисте**» (л. 49r). У овој вертикали гроб-црква-олтар, «**с(ве)томоу жр(т)ѣвникоу**» (л. 156v) је дато највише мјесто што нас враћа специфичној Никоновој аксиологији:

³¹ Нинослава Радошевић, *Козмографски и географски одломци Горичког зборника*, Зборник радова Византолошког института 20, Београд, 1981, стр. 172-173

³² Нина Гагова, *Горичкият зборник в контекста на јужнословенските владателски сборници от 14 и 15 в.*, у књизи *Никон Јерусалимац Личност-вријеме-дјело*, Светигора, Цетиње, 2003. (у штампи)

³³ Ibid, стр.

Помињући по четврти пут подизање цркве, Никон прво наводи седам дјела што их Бог учини «**ВЪ Д(Е)НЬ С(ВЕ)Т(О)ГО ВЛ(А)ОВЪЦЕНІА**» по Епифанију Кипарском (л. 152г), а онда каже «**И СЛЫШИ НАЧЕЛО И КОНЬЦЪ**» и од листа 153г парафразира цијелу молитву узношења из литургије Светог Василија до листа 155v, да би закључио како је Бог - «Бог неизречивих и невидљивих тајни, у њему су ризнице премудрости и разума скривене, које нам откри служење службе ове», тј. предстојање «*светом жртвенику* као херувимском престолу» (лист 156v).

У својој парафрази Никон дакако изоставља обраћање Богу Оцу јер он овдје не служи литургију (ми чак и не знамо је ли био свештеник, али судећи по изразито доживљеној литургијности његових списа и титули проигумана у доцнијим записима то је вјероватно) него поучава. Димензију очинства која ће се из евхаристије прелити у његов васпитни метод откриће нам он једном приповијешћу која слиједи иза првог помињања Јеленине цркве, а у којој ће се једнако пројавити и један за *Горички зборник* и за Никона специфичан и у нашој старој књижевности и богословљу јединствен окус јерусалимског предања.

1.3. О ОЧИНСТВУ

«Једнако је гроб природно имати. Земља си, човјече, и опет ћеш се вратити у та њедра земљина, (и) земља (ће да те) прими као своје,» каже Никон Јелени на почетку *Треће посланице* (лист 49г – лист 50v), најављујући метод свог поучавања. Јер он овдје говори о Јеленином гробу који је подигла на Бешки као антиподу *жртвенику* који је подигла *над* својим гробом а који је Гроб Христов, јер «освећење Дарова, као и само жртвовање,» које се на њему обавља, «објављује Његову смрт, Васкрсење и Вазнесење,»³³ како његову симболику тумачи Свети Никола Кавасила, позивајући се на *Прву Посланицу Коринћанима* 11:26 и на литургички текст.

Претходно ће Никон поставити основу свог и Јелениног односа: «Опет посланицом твојом писала јеси [нам]. Нису ријечи изображене у њој, но си љубав твоју према нама као у огледалу осликала, и [ту љубав] показујеш у њој, и пишеш нам овдје [као онаквима] какви мислиш да јесмо. И самим дјелима показујеш да нас премного љубиш, јер си од многе љубави заборавила мјеру нашу.» (49v) И из исте љубави «и ја заборавих на неспособност своју» каже он, као што се и Јован Лествичник, кога је Никон само неколико страница раније навео у за духовно очинство изнимно важном одјелјку о молитви приписаном Исааку Сирину, «и из љубави» покорава Јовану Раитском, те «презресмо своју неспособност» како за себе каже и упусти се »у оно што је изнад наших способности,»³⁴ наиме писање *Лествице*.

У чему је Никонов метод? Упоредив је ономе како Јован Раитски описује Светог Јована Лествичника: «Телом се попе на Синајску а душом на небеску

³³ Свети Никола Кавасила, *Тумачење Свете Литургије*, Беседа, Нови Сад, 2002, стр. 27

³⁴ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, Сфаирос, Београд, 1988, стр. 43

гору, у намери, мислим, да му баш то видљиво место послужи као најбољи путовођа ка гори невидљивој.»³⁵ А «гори невидљивој» значи «πρὸς τὸν ἀόρατο Θεόν» како нам казује грчки текст.³⁶ Тако и Никон као тумачење тајне жртвеника који је Јелена подигла - **ц(ь)рков' же, еже ес(ть) храм' м(о)литв(е)ныи, многа свѣд(ѣ)телства трѣбоуеть** - од листа 50v до листа 77v приводи опширну старозавјетну повијест, којој је повод то што се «неки дрзнуше да кажу да је и прије потопа постојало свештенство и олтари.»

Никон пратећи метод Јована Лествичника који «предаде себе Великом Свештенику као чисту и добровољну жртву»³⁷ («θυσίαν εὐάρεστον καὶ δεκτὴν») ³⁸ жели да стави нагласак на *дјелатној* жртви, и чини то онако како «и саму смрт Господњу и свеукупни Његов домострој, древни пророци нису само речима објављивали него и *делима*; а томе су се учили из Божијих *дела*, као што је штап Мојсијев, који је раздвојио море надвоје, и купина која је и усред пламена била једра, и Исак кога је отац повео на заклање».³⁹ Никон овом повијешћу даје низ *дјела* Господњих на изабранима Његовим «којима се од самог почетка указивало на свету Тајну»⁴⁰ а која типолошки представљају *очинство* као суштински састојак, предуслов и *биће* жртве и налазе своју потврду у Христовој првосвештеничкој молитви, испуњење у Христовом распећу и васкрсењу и позивају на дјелатно подражавање по васпитној тези Јована Синајског по којој «Господ узвраћа наградом не према количини дарова и приноса, него по величини жртве сразмерно нашим могућностима.»⁴¹

Одговарајући на тезу о постојању свештенства и олтара прије потопа, Никон у антитези наводи како «ђаво три пута поче царствовати. Прво, прије раја (Никон ђаволу побуну овлаш смјешта у четврти дан стварања), друго у рају, треће ван раја до потопа продужи» (лист 50r). Царствовање ђавола по њему управо јесте било могуће зато што није било свештенства и олтара. Олтар овдје има космолошко значење и космичку вриједност, јер његово *одсуство* омогућава ђаволу *свевлашће* које подразумејева *царска* титула и *царствовање*: "Пошто је заједнички тиранин заробио човека – владара над свим видљивим тварима – обрушио се на све што се опазити може, као што се освајач устреми на царство неког *свргнутог* цара"⁴² развија параболу даље Никола Кавасила.

Свргнути цар је несумњиво пали човјек и зато ће се повијест о жртви развијати упоредо као прича о човјековом паду и воспостављању у првобитно достојанство кроз борбу са гријехом: "Од свих видљивих ствари само човечанска природа је у стању да представља истински храм Божији и Жртвеник, тако да оно што је људским рукама саздано, носи на себи само икону и образ истинског Жртвеника."⁴³ Та природа је, по наведеном Светом

³⁵ Ibid, стр. 35

³⁶ 'ΙΩΑΝΝΥ ΤΥ ΣΙΝΑΙΤΥ, ΚΛΙΜΑΞ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΥ ΩΡΩΠΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ - 1989, стр. 18

³⁷ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, ibid, стр. 35

³⁸ 'ΙΩΑΝΝΥ ΤΥ ΣΙΝΑΙΤΥ, ΚΛΙΜΑΞ, ibid, стр. 17-18

³⁹ Свети Никола Кавасила, *Тумачење Свете Литургије*, ibid, стр. 44

⁴⁰ Ibid, стр. 44

⁴¹ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, ibid, стр. 44

⁴² Свети Никола Кавасила, *О животу у Христу*, Беседа, Нови Сад, 2002, стр. 174.

⁴³ Ibid, стр. 172-173

Кавасили, у светим мученицима достигла у борби са гријехом највеће савршенство, те се зато мошти "свепобједних" мученика уграђују у часну трпезу, "јер нема ничег сроднијег са Тајнама Христовим него што су мученици, у којих је и тело, и дух, и обличје смрти, и све друго заједничко са Самим Христом."⁴⁴ "Зато можемо рећи да хришћанин зато и иде у монаштво да би постао *мартис* (=мученик) Христов кроз многе трудове и подвиге и сузе и трпљење,"⁴⁵ закључује савремени духовник и отац монаха, свакако описујући и Никонову подвижничку философију, отачку али превасходно библијску, сходно склоности јерусалимског богослова да се као Свети Кирило "стара све време да говори из Светога Писма."⁴⁶

Зато Никон полази од самог искона који се врхуни у стварању човјека по образу и подобију Божијем (лист 52r). *Образ* Свете Тројице је по Никоновим ријечима "вањски човјек" – човјек створен по лику Оваплоћеног Логоса који је "блистање славе Очеве" (ὄν ἀπαύρασμα τῆς δόξης σου)⁴⁷ и који шаље Духа Светога. Подобије је пак по Никону "човјек унутрашњи који је душа". О тријадолошкој антропологији у смислу "савршенства у Тројици" говори нам и опис дрвета живота од кога Адам би одбачен, гдје "дрво живота ништа друго не би него сам Христос и Дух Свети" (лист 54v); у сну се пак "Бог јављаше Адаму као дуб висок растом и који досезаше до небеса; изглед му бјеше љепши од свега постојећег. И овдје је очигледно да (се) та слава Божија, показивала као Дух Свети."

У тој антропологији дијалектика старог и Новог Адама код Никона заузима важно мјесто: као што Адам плака тридесет година по изгнању, тако се и Исус крсти у тридесетој години; изгнан би Адам из раја у шести час, у исто вријеме када Христос би распет; Адам проведе у рају по Филону Јеврејину седам година, по некима сто дана или шест мјесеци, и «неки рекоше колико Христос на крсту. Ово мислим и ја да је најистинитије» (лист 56r–57v). Ово би изгледало као пренаглашавање искупитељског у Христовој жртви када претходно не би човјек био описан као створен по образу васкрслог и вазнесеног Христа, и када би Никон оскудијевао у васкрсној и педесетничкој радости.

Најбољи примјер те радости јесте у литургички надахнутом језику *Повијести о јерусалимским црквама и светим мјестима* са краја *Горичког зборника*. "Иако се језик његових посланица понекад уочљиво разликује од Јелениних,"⁴⁸ писаних са патосом и према правилима "које је за епистоле предвиђао учени византијски монах Јован Равендит у својој *Реторици*,"⁴⁹ у

⁴⁴ Ibid, стр. 178

⁴⁵ Архимандрит Емилијан, *Мучеништво као полазни елемент православног монаштва*, у књизи *Печат истинити*, Манастир Жича, 2003, стр. 195

⁴⁶ Јеромонах (Епископ бивши Захумско-херцеговачки) Атанасије (Јевтић), *Патрологија, друга свеска*, Православни богословски факултет, Београд, 1984, стр. 18

⁴⁷ Молитва анамнезе на Литургији Светог Василија Великог, ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ Β', ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΙΜΟΝΟΣ ΠΕΤΡΑΣ, ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ, 1992, стр. 117

⁴⁸ Ђорђе Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и светим мјестима"*, Књижевна историја V-18, Београд, 1972, стр. 297

⁴⁹ Ibid, стр. 301. Светлана Томин је иначе показала да је Јелена писала своје посланице према посланицама ромејског цара Преподобном Јовану Рилском. Видјети њен текст *Отписаније богољубно Јелене Балшић. Прилог*

смислу да су писане од монаха-исихасте, уздржаног у ријечи, анафоричност његовог стила којом се «остварује реторска моторичност повести»⁵⁰ води нас литургијској анафори као Никоновом стилском али и мистагошском обрасцу. *Повијест о јерусалимским црквама и светим мјестима* је "врло мало путописни спис, а више уметничка визија свих места целовито захваћених"⁵¹ онако како се та мјеста виде у литургији, оком пуноће времена и очишћеним унутрашњим оком подвижника, сажета сва историја а тим и топографија божанског домостроја спасења од искона преко «крста, гроба, тридневног васкрсења, узласка на небеса, сједења са десне стране Оца»⁵² до посљедњих «Мученика, Исповједника и Подвижника»⁵³ који су искупљивали вријеме у Никоново доба и пред његовим очима као патријарх Александријски Григорије IV. кога и поименце помиње.

Посебна димензија Никонове антропологије је њена изразита повезаност са космологијом, опет библијског поријекла, што се већ дјелимично могло видјети у поређењу са Николом Кавасилом. Ова повијест коју разматрамо се чак у једном виду може читати као разматрање човјекове улоге у космосу и човјековог односа према твари, поготово ако знамо да се на њу наставља опширан одговор на Јеленино питање како се клањамо иконама и крсту када су они дјело руку људских (77v-84r), а Никон претходно описујући царствовање Неврода који «измјери сав свијет и и обрете (као) средиште свијета Палестину» (лист 65r) говори да «отад започе идолатрија и почеше људи клањати се творевинама» (65r-66v).

Из тог односа према твари произлази и Никонов однос према жртви, који он сагледава кроз призму очинства, земаљског и небесног, као кроз суштински однос у космосу – Бога и човјека, човјека и човјека али и човјека као домоуправитеља Божијег према твари. Колико Никон полаже на твар не говори само то што ову своју повијест започиње подробним описом шестодневног стварања, него и то да је на почетак своје претходне књиге ставио тумачење шестоднева Северијана Гавалског, по чему је овај зборник из 1439/40. и добио име *Шестодневник*. На трагу истог монашког искуства и предања и отац Емилијан Симонопетрит када описује *почетак* молитвеног подвига користи поетизовану протолошку метафору: «Бог је на небесима, а ја сам доле на земљи. Бог је светлост, а ја сам тама. Знате како би било страшно када би могла тама да уништи светлост, када је светлост та која уништава таму? Управо, ми полазимо да тако нешто учинимо у молитви.»⁵⁴

Адам, врх творевине, тако се посматра кроз своје синове – Каина убицу, Авеља жртву и Сита чија праведност се огледа у то ме што «надјену имена небеским звијездама» (лист 55r), тј. васпостави однос према твари – однос

схватању ауторског начела средњовековној књижевности у Научном састанку слависта у Вукове дане 30-2, Београд 2002, стр. 73-82

⁵⁰ Борђе Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и светим мјестима"*, *ibid*, стр. 300

⁵¹ *Ibid*, стр. 301

⁵² Молитва анамнезе на Литургији Светог Василија Великог, *Службеник*, Свети Архијерејски Синод, Београд, 1986, стр. 159

⁵³ Молитва по освећењу часних дарова на Литургији Светог Јована Златоустог, *Службеник*, *ibid*, стр. 105

⁵⁴ Архимандрит Емилијан, *Катихеза о молитви*, у књизи *Печат истинити*, *ibid*, стр. 149

именовања – какав је његов отац имао у рају. *Именовање* је овдје «предукус доласка Духа и познање присуства Божијег,»⁵⁵ слједећи степен у задобијању молитве. Својим *дјелом* он предсказује Христове ријечи «Отац мој досад *дјела*, и ја *дјелам*» (Јован 5:17), потврђујући начело небесног очинства по коме «Син не може ништа *чинити* сам од себе, него што види да Отац *чини*» (Јован 5:19). Овдје у односу према оцу рачва се историја: на једној страни «распространи се по земљи мрзост блуда од синова братоубице Каина» (лист 57r) а на другој «*ВЪЗВЕДЕ СИТЬ СВОИ РОДЪ ВЪСВКО ВЪ ГОДЫ БЛИЗ(Ъ) ОЛА И ВЪСЕЛИШЕСЪ ТОУ*». Зато се ту за Сита каже да «би велик подобно Адаму» јер као његов отац у рају «испуњаваше заповијести (=воље) Божије» како се на листу 59r описује подвиг Еноха, чијег «*НЕ ОУВѢД(Ѣ) Ч(Е)Л(О)ВѢКЪ ПРѢСТАВЛЕНІА*», Ситова потомка а Нојева прадједа.

И Енох и Ноје по Никоновим ријечима бјеху »благочестиви« (εὐσεβίας, православни)⁵⁶ те их зато као изданке исте лозе и помиње Никон заједно у приповијести о потопу која изображава Цркву и Христа. Када Господ буде успостављао завјет свој са Нојем, биће то одговор на Нојеве ријечи: «Бојим се да како у она зла не западнем у која оци моји западоше.» А по Господњим ријечима «Ноју и *синовима* његовим» (лист 62v) о дуги као знаку завјета, Ноје се неће обратити Богу, него ће проговорити *синовима* својим опомињући их на зла која дочекаше непобожни: «Видјесте ли шта заслужише они који бјеху прије нас?» Ноје очигледно не тражи своје већ оно што је синова његових, налазећи сопствено испуњење у очинству и преносу *побожности* на дјецу своју која тек по примању очевог односа према Богу престају да му буду само дјеца по тијелу него постају истински синови очеви. Отуд и праведност Нојева пред Богом и отуд на крају приповијести о потопу нагласак на Нојевој *жртви* којом се она закључује.

Чинећи "тешко *дјело* жртве" (лист 61r), Ноје "*стаде* пред лицем Божијим". "Када говоримо о молитви (προσευχή), стављамо и овај префикс "прос", што одмах показује да је молитва хођење ка једној конкретној личности, са циљем сједињења са том личношћу. Док је "εὐχή" *став*, да тако кажемо, и ужитак на једном месту где је и Бог,"⁵⁶ описује умну молитву отац Емилијан, говорећи нам о каквоћи молитве Нојеве. Али молитва Нојева, како је Никон описује, истовремено је и евхаристијска, пратећи и предображавајући ријечи оца Емилијана да су лична молитва, "богослужење и Свето Причешће нераздељиво сједињени" до те мјере да "није потребно да одлазим на литургију и да се бескорисно причешћујем ако се стално не молим."⁵⁷ На који начин то Ноје предображава? Јер у својем стајању пред Богом, он овако говори "благоразумно се молећи Њему": "Твоје од Твојих Теби приносимо, од свега што јест, није моје (ово што је) жртвовано, но се заповијешћу Твојом сачуваше (ова бића). Од Твојих Твоје приносимо ти Владико." А "одговараху синови његови и рекоше: Тебе пјевамо, Тебе благосиљамо, Теби благодаримо, Господе,

⁵⁵ Ibid, стр. 159

⁵⁶ "...у православном Предању *евсевиа* значи саборни догађај који садржи црквени живот, богослужење и богословље" каже Владика Атанасије у тексту *Литургија и богословље*, у књизи Александра Шмемана, *Велики пост*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1999, стр. 171

⁵⁶ Архимандрит Емилијан, *Катихеза о молитви*, у књизи *Печат истинити*, ibid, стр. 147

⁵⁷ Ibid, стр. 148

молимо Ти се Боже наш." Развијајући потом и тумачећи ову евхаристијску пјесму, Никон истиче нарочито посљедњу прозбу: "И молимо ти се Боже наш, то јест да нас не погубиш са *прворођенцима* нашим" (лист 62v).

Говорећи потом о раздјељењу језика, Никон ће рећи да "бјеше до тих година један језик свима – јеврејски" и додаје: "Неки пак пишу да (то) би асирски, но ми сматрамо (да је) јеврејски, *јер не пристаде Евер (на) њихову скотску намјеру*" (лист 64v-64r), тј. на градњу Вавилонске куле која опет јесте злоупотреба твари. Евер је дакле нова карика у ланцу врлине и он рађа Фалека, Фалек Рагава, овај Серуха, Серух пак Нахора, дједа Авраамовог. А Аврааму, како Никон наводи Максимов одговор Таласију, Бог даде пети закон прије Христовог доласка, "**иже познати Б(ог)а**" (лист 63r).

Наредне двије приповијести биће испричане преплетене и, дајући нову димензију очинства, опет у антитези: на једној страни је Авраам, свештена круна ланца врлине који ће истинитом Богу обратити рођеног оца а на другој Мелхиседек, по тајанствености свог поријекла "подобан Сину Божијем" (лист 72v), кога ће отац у гњеви због синовљевог обраћања Богу Истине покушати принијети на жртву идолима.

За разлику од свог претка Евера, Тара "прављаше идоле" (лист 66v) и Авраам, његов син, би "дат од оца свога да се учи читању звијезда (=астрологији)." Ето колико би одступништво Тарино од отаца својих! И да би испунио праочинство праведности и наставио ланац праведних својих отаца који је икона небесног очинства, Авраам као и Мелхиседек подиже побуну против оца по тијелу. Штавише, у Авраамову случају против самог бића очевог јер Тара не само да их поштоваше него би означен као "идолотворац", он их прављаше и примаше од њих хљеб свакодневни. На другој страни, Мелхи "хотећи испунити заповијест оца свога" (лист 72r) нуди оцу "принесимо је (жртву идолима по коју га је послао отац) Богу небесноме". Овде и Авраам и Мелхиседек започињу "једну битку коју нам Стари Завјет тако лепо представља када говори о оној борби, оној битци, о рвању Јаковљевом."⁵⁸ Авраам, ломећи темеље патријархалне заједнице у којој је обликован и *којом* живи, као у сваком древном друштву, као да говори о Богу: "Није могуће ништа друго осим да паднем окрвављен или да Га побиједим и да ми каже: Сад си ме већ победио."⁵⁹ И био је потребан Авраам да би отац Емилијан могао за Бога данас рећи: "Да ми се преда, као што је учинио са свима Светима."⁶⁰

Како се предаје Бог? По ријечима Сина Оваплоћеног «ја знадох да ме свагда слушаш (=ακούεις)...» (Јован 11:42). Његова је слика ваљда Тара који говори Аврааму: "Све што ти рече он за кога нађе да је Бог, учини, буди му благовјеран и Њему угодна (дјела) твори. Да се не прелестиш чедо моје, и слиједиш хулне богове које ја слиједих, никакве користи не нашавши" (лист 67r). Но други земаљски отац, Мелхиседеков, одговара супротно: он својег побуњеног сина осуђује на жртву.

⁵⁸ Архимандрит Емилијан, *Катихеза о молитви*, у књизи *Печат истинити*, ibid, стр. 150

⁵⁹ Ibid, стр. 151

⁶⁰ Ibid, стр. 151-152

Избављени Авраам, призван на богопознање, биће умољен и присиљен од Хетеја да *принесе жртву*. Избављени уз мајчину помоћ Мелхиседек стаће на гору којој надједо име Јелеон "јер тамо обрете милост" (лист 74v-74r), позвати Господа да казни град који на жртву приноси првенце синове и рећи: "Ако јеси Бог ... и хоћеш да Ти будем слуга..." Двострука је антитеза: Авраама "избавља" смирењем отац, Мелхиседека мајка; Авраамовом Богу жртву захтијевају и незнабошци да принесе за њих – Мелхиседекови суграђани сви приносе прворођенце на жртву лажним боговима, слиједећи оца његовог.

Зато се Мелхиседек, када му Бог одговори, "убоја Бога Творца неба и земље и уставши оде на Тамирску (=Таворску гору)" гдје ће пребивати док му не би послан Авраам да очисти његово тијело. За остатак и најбитнији дио приповијести смо ускраћени, како је то објаснио Томислав Јовановић,⁶¹ али не и за њену суштину. На листу 77v Никон сажима цијелу описану повијест и за њену посљедњу причу каже како "Авраам патријарх Христу отац с Мелхиседеком принесоше Богу бескрвну жртву" на Гори Светој Христовој која "би образ Цркве" (76r) и на којој се како знамо чу: "Ово је Син мој љубљени, Њега *послушајте*" (Марко 9:7).

Све је за Никона у односу очинства и синовства и он пратећи Светог Василија Великог у "благочестивом догмату Монархије"⁶¹ прати и схватање Паламино да је "дјело откривања Божијег људима дјело Тројице. Тројица бивстује троједино, сабира се троједино, открива се троједино и даје да буде позната троједино."⁶² И када објављује Бог Ноју да је наумио затрти идолопоклоничко човјечанство, а са њиме и све живо на земљи, и обновити твар, он каже да "неће (више) пребивати *дух мој* на људима овима" (лист 59r-60v). Тај дух је Дух Свети животворац, који је Бог "као онај који је произашао из Бога, (произашао) не рођењем као Син, него као Дух *уста* његових (Псалам 33:6)."⁶³

Тако исто духовни отац, по свему ономе што нам преноси отац наш Никон Јерусалимац, рађа духовног сина али и исходи дух монашке заједнице, учећи је духом уста Христових, као што тим духом говораше Ноје *синовима* својим. Прво нам свједочи његов изравни личносни духовни однос са Јеленом Балшић, а друго његов скитски типик намијењен монасима и монахињама Зетске Свете Горе. И једно и друго почива на словесној жртви која за Никона као да је сама логосна Ријеч Божија уписана у сваки атом космоса, жртва која је превасходно у смиреној послушности оцу, послушности коју сам небесни Отац на Тавору захтијева од људи, и у којој Никон Јерусалимац рађа духовну му кћер и исходи дух повјерене му монашке Зетске Свете Горе.

⁶¹ Томислав Јовановић, *Апокриф о Мелхиседеку у препису Горичког зборника*, у зборнику *Никон Јерусалимац Личност-вријеме-дјело*, Светигора, Цетиње, 2003. (у штампи)

⁶¹ Свети Василије Велики, *О Духу Светом*, *ibid*, стр. 233

⁶² ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΑΥΡΟΩΘΥΝΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΘΑΛΑΣΣΙΑΣ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΡΑΝΔΟΒΙΤΣ, *ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΠΑΛΑΜΑΝ*, *ibid*, стр. 230

⁶³ ⁶¹ Свети Василије Велики, *О Духу Светом*, *ibid*, стр. 231

2. О УЧИТЕЉУ СВЕТОГ ЈЕВАНЂЕЉА

Изнад царских врата цариградске Свете Софије која воде из нартекса у храм налази се мозаик који приказује Лава VI. Мудрог како са царском стемом на глави клечи пред Христом и обраћа Му се као судији. Христос одговара текстом који се налази на отвореном Јеванђељу кога држи: +ΕΙΡΗΝΗ ΥΜΙΝ - Мир вам (Јован, 20:19-21) и ΕΓΩ ΕΙΜΙ ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ - Ја сам свјетлост свијета (Јован 8:12).

Говорећи у два маха о значењу овог мозаика¹ у коме василевс приноси «празних руку једино своје кајање»,² протојереј Лазар Мирковић овај приказ изводи из Лавове пјесме Ωδαριον κατανοκτικον,³ и пита се шта је цара нагнало да ју напише «и да себе прикаже на мозаику како ниједан византијски цар није приказан ни у Светој Софији ни у другим црквама?»⁴

Лав Мудри, наиме, који је својом 90. новелом осуђивао и други брак «наводећи да има бесловесних животиња (нпр. грлица), које по смрти првога сапутника остају удове до краја живота»⁵ - женио се четири пута; 91. новелом осудивши конкубинат, два пута је живио у њему и при том збацивао патријархе који су му се противили. Зато цар-химнограф и богослов, за кога прота Лазар каже да је «у себи сјединио сва знања свога времена, писао омилије и сам их беседио у цркви»⁶ у свом страху од Страшнога суда три пута узводи своју молитву «изабраној међу рођенима»⁷: «Дјево, у часу правде, буди ми нада, заштита, чуварка, помоћница, јер од дела немам наде да ћу стећи Божје опроштење».⁸ Богородица се пак изнад двери Свете Софије молитвено обраћа своме Сину, испуњавајући тако цареву молбу.

Обраћајући се истој «од свих покољења изабраној (...) заступници рода човјечијег»⁹ неких пет и по вијекова касније, Јелена Балшић ће молбом «да нас пречистим Твојим молитвама избави оне грозне и страшне муке у Дан Његовог (другог) доласка»¹⁰ завршити *Горички зборник*. Сигурно ће бити још полемике да ли је та молитва Мајци Божијој дјело њено или Никона Јерусалимца јер нема назнаке ауторства а стил је између Никоновог и Јелениног, али ће Јелена у тренутку настанка ове молитве већ читав вијек имати једну велику и значајну спону између цара-пјесника и себе.

На истом мјесту као у Светој Софији, наиме, у прелазу из нартекса у цркву, у Дечанима се налази «деисисно обраћање Стефана Дечанског и Душана Христу Пантократору ... да им, ктиторима Дечана, буде милостив на страшном

¹ Мозаик изнад царских врата у нартексу цркве Свете Софије у Цариграду и О иконографији мозаика изнад царских врата у нартексу цркве Свете Софије у Цариграду, у књизи *Иконографске студије*, Матица Српска, Нови Сад, 1974, стр. 181-189 и 191-204

² (Протојереј) Лазар Мирковић, *О иконографији...*, *ibid*, стр. 204

³ Migne, PG 107, стр. 309-314

⁴ (Протојереј) Лазар Мирковић, *О иконографији...*, *ibid*, стр. 204

⁵ *Ibid*, стр. 204

⁶ *Ibid*, стр. 204

⁷ (Протојереј) Лазар Мирковић, *Мозаик изнад царских врата...*, *ibid*, стр. 184

⁸ *Ibid*, стр. 184

⁹ *Горички зборник*, лист 273в

¹⁰ *Ibid*, лист 273г

суду».¹¹ Иако постоји тврдња да и ова као и представа из Свете Софије у ствари значе «инвеституру», примање «поруке о својој мисији која им је рођењем досуђена»¹², «као што је била досуђена и старозаветном цару Давиду»¹³, баш мозаик из Свете Софије послужиће као доказ да су Дечански и Душан оvdје поклоници Давида-покајника, «скромни ктитори с приклоњеним телом и с молитвеним гестом»,¹⁴ «свесни двоструке природе земаљске власти».¹⁵

Када Јеленин син Балша III. «поштујући државноправна схватања изграђена у доба Немањића»¹⁶, пред смрт преда «своју област Немањиним праунуку»¹⁷, то ће бити знак припадања истом предању једнако колико и то што је «подижући 1413. храм Светог Николе у манастиру Прасквици ... обликовао га угледајући се на рашко градитељство XIII. века».¹⁸ Стога се за оба пара родитеља и дјетета, Стефана Дечанског и Душана, Јелене Балшић и Балше III. може рећи да им «обема брачна соба беше Црква, и један исти Давид обадвема певаше честне и божанске песме»,¹⁹ као што *Житије* казује за Преподобну Синклитикију, која као и Јелена «беше и пореклом знаменита, и притом украшена и другим, по светском схватању, раскошним стварима»²⁰ поредећи је са Равноапостолном Теклом. Тим више што оvdје - као Текли Синклитикија - мученику по тијелу, Стефану Дечанском који **оудавленіемъ възстече къ Б(ог)оу**,²¹ такође слиједи мученик, додуше по савјести – Јелена.

О каквој се дакле спони и каквом духовном ланцу ради?

"Када неко дјело. из љубави према Богу, пожелиш да учиниш, као границу те жеље постави смрт; и тако ћеш се суштински на степен мучеништва удостојити да се уздигнеш на коју год страст [заратио], и непријатељи које ћеш сретати унутар оне границе, неће те озлиједити, ако до краја истрпиш и не ослабиш," наводи у *Шестодневнику* Никон ријечи Светог Исаака Сирина из његове 38. бесједе (по словенском рачунању) коју он оvdје назива **О безмълвни** (лист 279v-280r). Овај зборник настао је двије године прије *Горичког* и нема сумње да је намијењен такође монасима Скадарског језера, оруђе чијег мучеништва као и свих инока и безмолвника од искони "јесте аскеза,

¹¹ Лазар Мирковић, *О иконографији мозаика...*, *ibid*, стр. 196

¹² Gordana Babić, *Les portraits de Dečani representant ensemble Dečanski et Dušan*, у књизи *Дечани и византијска уметност средином XIV века*, САНУ-Јединство, Београд-Приштина, 1989, стр. 286; полемику проте Лазара Мирковића са Грабаром видјети у већ навођеном тексту *О иконографији мозаика...*

¹³ *Ibid*, стр. 286

¹⁴ Светозар Радојичић, *Портрети српских владара у средњем веку*, Скопље, 1934, стр. 78-79

¹⁵ Драган Војводић, *Портрети владара, црквених достојанственика и племића у наосу и припрати*, у књизи *Зидно сликарство манастира Дечана*, САНУ, Београд 1995, стр. 281

¹⁶ Милош Благојевић, *Врховна власт и државна управа*, у књизи *Историја српског народа, књига друга* (друго издање), СКЗ, Београд, 1994, стр. 117

¹⁷ *Ibid*, стр. 117

¹⁸ Гордана Бабић-Ђорђевић, Војислав Ј. Ђурић, *Полет уметности*, у књизи *Историја српског народа*, *ibid*, стр. 163

¹⁹ Архимандрит д-р Јустин Сп. Поповић, *Житије свете и блажене матере и учитељице наше Синклитикије*, у књизи *Житија светих за месец јануар*, Манастир Св. Ђелије код Ваљева, Ваљево, 1991, стр. 168

²⁰ *Ibid*, стр. 168

²¹ Наслов прошлог Житија у *Служби Светом Стефану Дечанском у Минејима за октобар и новембар*, рукопис бр. 22; наведено према књизи Петра Момировић и Љупке Васиљев, *Ђириличке рукописне књиге Цетињског манастира XIV-XVIII век*, Централна народна библиотека Републике Црне Горе «Ђурђе Црнојевић», Цетиње 1991, стр. 108

послушност, разноврсни подвизи, самоумањење и смирење на самој пракси,"²² како вели отац Емилијан позивајући се на истог Светог Исаака, а анализирајући "садржај душе која жели исихију (=молитвено тиховање)."²³

Описујући пак друго путовање Светог Саве у Свету Земљу, Никон на листу 154v казује како он "дође ка светима који су у Мареоту. А они близу Либије тиховањем ангелски, [а] молитвама и постом *мученички* живот живљаху." Ево те благодатне везе о којој Никон овако говори Јелени, започињући Симеоново и Савино житије: "Глас приносимо твоме уху, неко дивно и преславно блистање ... То је само племе твоје! А ти [јеси] доброга коријена изданак и цвијет, штавише и сами плод, и миомир духовни" (лист 102v). За Никона је благодатни духовни ланац предат Јелени превасходно покајна жудња ка безмолвију и молитвеном тиховању коју су Немањићи посједовали – несумњиво гријешећи и падајући као што нам свједоче њихова житија, али се и кајући и устајући, па ће многи од њих окончати свој живот као "мученици по савјести", монаси.

У тој жудњи, коју је Свети Сава познао прво на свом примјеру и зато је обрађивао у свом роду и пресађивао како је и одакле је год знао, духовно очинство, а нарочито монаха Свете Земље, има посебну улогу и у наглашеној тежњи за мучеништвом њен је најплеменитији вид. Барем га Никон тако види у свом уводу у ова житија и зато нарочито истиче како се сам Сава са египатским монасима "о духовним [стварима] саупита, [и] благословом и молитвама обогативши се, путем својим иђаше радујући се" (лист 154v-154г). На овом путу, Сави су дословно посљедовали, и Јелени тај пут предали двоје монаха, мајка и син, са којима ће Јелена бити вишеструко и разнолико везана: Јелена Анжујска и монах Теоктист-краљ Драгутин.

Јелена сама повукавши се са власти када јој и супруг Урош "колико је могла сећала се својих грехова од младости и писала их је, и колико је имала духовне оце у светом граду Јерусалиму, на Синају и Раиту и Светој Гори Атонској, јер тамо одоше многи њезини дарови" како свједочи Данило Пећки, и "отуда су опет доносили писане заповести које су на корист њезине душе."²⁴ Њени син пак самосвјесно чини себе кариком овог духовног ланца и "ревнујући оним богоугодним делима великога архијереја Христова кир Саве, трудима његовим и путовањима,"²⁵ чезнуо је да и сам обиђе од тих мјеста које су Савине стопе походиле, па не могавши имао је неке од тамошњих монаха "као духовне оце...у писму исповедаше им своје грехе и даваше их њима на расуђивање, да би му да ли епитимију."²⁶ "Једнога од достоимених таквих монаха имао је као свога духовнога оца на Јордану, званог Галактиона, и ка овоме имао је велику смелост."²⁷ Смијемо ли претпоставити да се због

²² Архимандрит Емилијан, *Мучеништво као полазни елемент православног монаштва*, у књизи *Печат истинити*, *ibid*, стр. 202

²³ *Ibid*, стр. 194

²⁴ Данило Други, *Месеца фебруара, осми дан, богоугодно житије и непорочан живот благочастиве и христољубиве госпође наше, блажене Јелене монахиње*, у књизи *Животи краљева и архиепископа српских - Службе*, Просвета-СКЗ, Београд, 1988, стр. 85

²⁵ *Ibid*, стр. 70

²⁶ *Ibid*, стр. 70

²⁷ *Ibid*, стр. 71

запуштења многих манастира усљед агарјанске и крсташке најезде, вјероватно ради о манастиру Светог Герасима Јорданског у коме је Преподобни Зосима записао живот и натприродно покајање Марије Египћанке?

Јелену Балшић са својом светом претходницом везује и мјесто подвизавања. Анжујска не само да је са синовима обновила најзнаменитију светињу Зетске Свете Горе, Свети Срђ на Бојани, чији данас једини преостали зид ријека полако подлива и односи, него и "призвавши христољубива једног од монаха својих, најчаснијег старца по имену Јова, и из његове руке прими монашки образ у цркви светог Николе, у славном граду Скадру."²⁸ (На истом мјесту ће уочи Обрезања Господњег и Василија Великог 1916. монашки образ примити и отац Јустин Поповић, прешавши "трновити пут од Пећи до Скадра"²⁹ а са жељом "да буде мученички сведок Христов у овом свету и животу";³⁰ из околног села Враке у исто вријеме ће нићи и прелијепи монашки цвијет чије ће "мучеништво по савјести" остати и записано, монахиња Стефанида, у свијету Стевка Ћурчевић.) У скадарском крају и народном предању двије Јелене ће се помијешати па и стопити, те се данас не зна које Јелене је "гроб" или "двор" а које "бунар" који "кад се отвори потећи ће море крви" како причају тамошњи муслимани, као што се не зна ни која је од њих назвала оближње црмничко село Сотонићима.

Са монахом Теоктистом Јелену Балшић и њеног учитеља врлине посебно везује наглашено сјећање на смрт које је Никона нагнало да четири пута говори о цркви и *гробу* које је Јелена подигла у својој задужбини, а које је имала и Преподобна Синклитикија када "узе са собом и сестру која беше лишена очњег вида, оде из родитељске куће и настани се у једном удаљеном од града гробу неког њеног сродника."³¹ "У земљи беше ископано место као гроб, у коме је мало отпочинуо од многих бдења и од труда ноћног стајања када је легао, а гроб беше пун трња и оштрог камења,"³² свједочи за Теоктиста, монаха и српског краља, тајнозналац његових подвига Данило Пећки. Нахрањени њиме, за које Јован Синајски каже "као што је хлеб потребнији од сваке друге хране, тако је и сећање на смрт (‘Н μνῆμη τοῦ θανάτου’)³³ потребније од сваког другог подвига,"³⁴ сви који су се настањивали на скадарским обалама су се језером као сузама "чистили од онога што смо после крштења чинили."³⁵ Балша I, чијем времену се приписује настанак Старчеве Горице, упокојиће се као монах Сава;

²⁸ Данило Други, *Месеца фебруара, осми дан, богоугодно житије и непорочан живот благочастиве и христољубиве госпође наше, блажене Јелене монахиње*, у књизи *Животи краљева и архиепископа српских - Службе*, *ibid*, стр. 97

²⁹ *Животопис Оца Јустина*, у књизи Отац Јустин Поповић, *На богочовечанском путу*, Манастир Ћелије код Ваљева, Београд 1980, стр. 32

³⁰ *Ibid*, стр. 33

³¹ Архимандрит д-р Јустин Сп. Поповић, *Житије свете и блажене матере и учитељице наше Синклитикије*, у књизи *Житија светих за месец јануар*, *ibid*, стр. 169

³² Данило Други, *[Месеца марта, дванаести дан, живот благочастивог краља Стефана Сремскога, званог Драгутина, а у нонаштву Теоктиста монаха]*, у књизи *Животи краљева и архиепископа српских - Службе*, *ibid*, стр. 65

³³ ἸΩΑΝΝΥ ΤΥ ΣΙΝΑΙΤΥ, *ΚΛΙΜΑΞ*, *ibid*, стр. 134

³⁴ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, *ibid*, стр. 109

³⁵ *Ibid*, стр. 114

на истом Старчеву, "di lago di Zetta,"³⁶ тражиће да се сахрани Божидар Вуковић. Иако ће и свој тестамент потписати као "Ми гвспога Елена даци с(ве)топочившаго гв(спо)д(и)на кнеза Лазара",³⁷ честа је али историјски никад потврђена претпоставка да је и сама Јелена примила монашки чин.

Шта Никон вели о Јелени?

Однос Јелене и Никона је опште мјесто у српској науци о књижевности и историографији, али је био разматран скоро искључиво на два извора: *Другој посланици Јелениној*, тзв. *Отписанију богољубном из Горичког зборника* и њеном тестаменту. Но, и ова два списка су била довољна да створе и романтизовану слику образованог духовника и надахнуте госпе-покајнице. "Читајући овај тестамент," с правом пише Миодраг Ал. Пурковић, "Чедомил Мијатовић рекло би се био је више узбуђен него сама Јела која га је састављала."³⁸ И закључак Милана Кашанина да "нема у српској књижевности писма које би било тако одуховљено, тако благо и умиљато као то писмо"³⁹ (=Отписаније богољубно) другачије звучи послије сазнања Светлане Томин да је велики дио Јеленине преписке са Никоном скоро дословно преузет из писама бугарског цара Петра Преподобном Јовану Рилском.⁴⁰ Расправљајући о потреби испитивања извора *Горичког зборника* какву је Томинова извела, Димитрије Богдановић се надао да ће нешто "пажљива и учена анализа открити као Никонову самониклу ријеч",⁴¹ али је и упозоравао да је та култура саможивој оригиналности претпостављала – истину.⁴²

Он ће у свему бити трезвенији од осталих истраживача. Осим што ће изричито рећи да се Јелена "није замонашила као деспотица Јелена Серска (Јефимија),"⁴³ он ће уз Ђорђа Трифуновића једини обратити пажњу на Јеленину трећу, скоро у потпуности сачувану посланицу на крају *Горичког зборника*, и на одломке из Никонове *Треће епистоле*, чија потицајна Јеленина посланица наводно није сачувана, а у којима он одговара на питања из те посланице. У опширном спису о *Зборнику*, он наводи њен садржај и закључује да су ови састави "и Никонови и Јеленини, посвећени једној превасходно монашкој, а онда и уопште теолошкој проблематици."⁴⁴ Сама Јелена се "показује овдје као мистик у правом, византијском смислу ријечи."⁴⁵

Настављајући се на Богдановићев рад, у коме је он "оцртао духовне оквири дела,"⁴⁶ Ђорђе Трифуновић већ подробно разлаже Никонову *Трећу посланицу* и наглашава њен дијалогски карактер. Наиме, Никон у непрекидном

³⁶ Пет векова српског штампарства, *ibid*, стр. 81

³⁷ Душан И. Синдик: *Тестамент Јелене Балишић*, у зборнику *Никон Јерусалимац Личност-вријеме-дјело*, Светигора, Цетиње, 2003. (у штампи)

³⁸ Миодраг Ал. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара*, Пешић и синови, Београд, 1996, стр. 88

³⁹ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1990, стр. 442

⁴⁰ Светлана Томин, *Отписаније богољубно Јелене Балишић. Прилог схватању ауторског начела средњевековној књижевности*, *ibid*, стр. 73-82

⁴¹ Димитрије Богдановић, *Горички зборник*, у књизи *Историја Црне Горе, књига друга, том други*, *ibid*, стр. 377

⁴² *Ibid*, стр. 377

⁴³ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 198, стр. 222

⁴⁴ Димитрије Богдановић, *Горички зборник*, у књизи *Историја Црне Горе, књига друга, том други*, *ibid*, стр. 376

⁴⁵ *Ibid*, стр. 377

⁴⁶ Ђорђе Трифуновић, *Две посланице Јелене Балишић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и светим местима"*, *ibid*, стр. 290

разговору са својом духовном кћери, сваки одломак започиње евокацијом неког дијела из њеног писма или питања. Ако је упоредимо са истим поступком у Никоновој другој посланици, гдје је евоцирано око половине текста Јеленине *Друге посланице*, очигледно да "најзначајнији дио књиге" можемо такође ишчитати из Никоновог и Јелениног међусобног односа духовног оца и кћери.

Шта они кажу једно другом?

"Свечасном оцу" прве су Јеленине ријечи и у другој и у трећој њеној посланици, иако је Никон сигурно био од ње млађи по годинама. Истражујући "људску заједницу као образ Свете Тројице"⁴⁷ Нона Верна Харисон нарочито истиче *кенотичку* димензију монархије Оца, нама овдје драгоцјену да бисмо успоставили аналогију са Никоновим духовним очинством, у личном односу са Јеленом. "Отац који је извор јерархије, истовремено је извор смирења, саможртвености и kenosis—а, саборности, одношajности и perichoresis-а. Он вјечно рађа Сина и издахњује Духа, да би их обдарио свим оним што је Он, свим својим божанством, славом, стваралачком силом и влашћу."⁴⁸ Ако Отац Сину предаје стваралачку силу, онда Никон своје очинство које му Јелена исповиједа, предаје назад њој као дар – у овом случају дар рађања монашке заједнице којој је жртвеник средиште.⁴⁹ Зато устројење "цркве и келије" (лист 165v) јесте главно дјело Јеленино, како нам документује *Трећа посланица* Никонова, и исијавање очинства Никоновог.

Тако и Григорије Палама, када је одговарао Ксенији монахињи која га "служећи се молбеним писмима и порукама, да ти опет пошаљем поучне речи,"⁵⁰ ништа мање не принуђаваше него Јелена Никона, чини то у сагласју са монархијом Оца коју излаже у свом *Исповиједању вјере*. Подобно божанском кеносису, тако треба да чини и начелница монахиња: "Као што је Он примио ради нас истинско тијело, тако ево и ти, угледајући се на Њега, обукла си на себе лик почетника."⁵¹ И као што је "већи од Сина и Духа једино по томе што је узрочник (Јован 14:28) а по свему осталоме исти је са Њима и равночастан,"⁵² тако и Палама везује Ксенију са њеним сестрама: "Знај дакле, о света Старице, боље речено нека преко тебе науче дјеве које су изабрале да живе по Богу."⁵³

Зато Никон суштинску пажњу улаже у то да Јелену саму учини безмолвником. Парафразирајући у одговору на *Другу њену посланицу* ријечи Светог Исаака Сирина о "ћутању (=молчанију) као тајни будућег вијека",⁵⁴ овако је позива у духовно синовство: "ако хоћеш да буде срце твоје тајном новог свијета" (лист 36v), потичући је на оно што је он сматрао за најважније.

⁴⁷ Nonna Verna Harrison, *Human Community as an Image of the Holy Trinity*, St. Vladimir's Theological Quarterly, 46, 4/2002, стр.

⁴⁸ Ibid, стр. 359-360

⁴⁹ «Архитектонски, манастир је саграђен да служи светој литургији. Око храма, као Херувими и Серафими: собе, ћелије, трпезарија, библиотека: област на коју се света литургија преноси у току 24 сата,» вели Архимандрит Василије (Гондикакис), *Монашко ткање на чунку живота*, НСҮХІА, Ниш, 1995.

⁵⁰ *Слово монахињи Ксенији*, стр. 30

⁵¹ Ibid, стр. 31

⁵² Од Свештеног Митрополита Солунског СВЕТОГ ГРИГОРИЈА ПАЛАМЕ изложено *ИСПОВЕДАЊЕ ПРАВОСЛАВНЕ ВЕРЕ*, ibid, стр. 3

⁵³ Ibid, стр. 31

⁵⁴ Из 42. бесједe Исаака Сирина по словенском рачунању

Поставши сама безмолвницом, Јелена ће и своју гробну цркву учинити стаништем безмолвника, али не само њу.

"Он (=Бог Отац)," вели Нона Верна Харисон, "не задржава ништа сам за себе, него дијели (са Сином и Духом) све оно што је Он и све оно што Он поседује са Њима."⁵⁵ Тако и Никон отпочиње васпитање у безмолвију дјелатном врлином: на почетку сачуваног одломка мало описиване и кориштене Прве Никонове посланице, он наводи Јелени (лист 9r) приповијест из *Патерика* како "кнезь нѣкыи" дође ави Сисоју Тивејском и запита га како да обрете (стекне, пронађе) Бога. Старчевим ријечима о сјећању на вјечна блага у којима нема "судова, имања, власти ... но (је Царство Небесно) мјесто живих, који не умиру гријехом него живе истинитим животом у Христу Исусу" (лист 10v) Никон додаје одмах закључак аве Мојсија "нико не може ући у војску Христову ако не буде сав као огањ, и презре част и покој, и одсјече похоте тјелесне", који асоцира на молитву херувимске пјесме и на стајање пред жртвеником: "Нико од везаним тјелесним похотама и страстима није достојан да приђе и да се приближи и да служи *литургију* Теби..."⁵⁶

Никон очигледно побуђује Јелену на покајање и ревност "да јој помогне у у њеном опредељивању између световног и монашког живота,"⁵⁷ у којој борби ако пострадаш, како наглашава у истој посланици својој духовној кћери, "мучеником себе сматрај у тај дан, јер си пострадао за Христа" (лист 10r). Тај мученик, "свакодневно проучавајући *Стари Завет* и читајући *Псалтир*, одушевљава се да све више тражи Бога,"⁵⁸ и тог Бога Давида псалмопјевца Никон предаје Јелени: "јелејем помазан на царство, *монашко врло искуство показавши*, говораше: не бисером но ћу сузама посведневним опточити постељу моју" (лист 9v).

Истоветно је дакле призвање којем Никон руководи Јелену призвању којем су Јерусалимци својевремено привели њену имењакињу Анжујску и сина јој Драгутина-Теоктиста: "А ти ако хоћеш да поставиш почетак дјела по Богу, прво завјет направи са Богом" вели Никон (лист 10v), завјет којем је претпоставка жртвеник: "Што си дошао брате, припадајући к светом *жртвенику* и к светој *дружини* овој?" пита игуман искушеника који долази да се постриже у монаха.⁵⁹

Закључићемо сада, са Бошком Бојовићем, да је васпитавајући Јелену несумњиво за монахињу-безмолвницу, Никон њу калемиио не на просто породично, него на својеобразно немањићко предање које "по себи представља својеврсну синтезу духовно-монашког идеала и државно-националног легитимитета."⁶⁰ Она у свом давидском праобрасцу вјероватно може бити

⁵⁵ Nonna Verna Harrison, *Human Community as an Image of the Holy Trinity*, *ibid*, стр. 360

⁵⁶ Молитва херувимске пјесме на литургији Светог Јована Златоустог, *Службеник*, *ibid*, стр. 89

⁵⁷ Мр Бошко Бојовић, *Житије Светог Симеона Мироточивог од Никона Јерусалимца*, Богословље, 3-5/1986, стр. 40

⁵⁸ Архимандрит Емилијан, *Мучеништво као полазни елемент православног монаштва*, у књизи *Печат истинити*, *ibid*, стр. 199

⁵⁹ *Чин мале схиме или мандије*, у књизи Оца Јустина Поповића *Монашки живот по Светим Оцима*, Манастир Свете Ђелије код Ваљева, Београд, 1981, стр. 200

⁶⁰ Мр Бошко Бојовић, *Житије Светог Симеона Мироточивог од Никона Јерусалимца*, *ibid*, стр. 40

схватљива и народу Торе, али за свој први глас има искључиво покајну пјесму, коју тихо припојава и Лав Мудри са двери Свете Софије.

На Скадарском језеру ова синтеза је додатно утврђена култом Светог Јована Владимира, "новог Давида", који "од јуности би испуњен даровањима духовним – би кротак, смирен, ћутљив (=безмолван), богобојазан и чист животом ... и мудро владаше поданицима својим."⁶¹ Овај култ ће неколико вијекова послије Никона и Јелене оставити трага на Синају као узвратни дар Зетске Свете Горе Светој Земљи,⁶² из чега само можемо претпоставити његово поштовање на Скадарском језеру.

Коначно, нама остаје да откријемо која је то "света дружина" која прима Јелену као монахињу и шта њој говори Никон Јерусалимац.

⁶¹ *Житије, у Читанци о Светом Јовану Владимиру*, приредио Епископ Охридски Николај, Митрополија Црногорско-приморска и Скадарски викаријат, Цетиње, стр. 6

⁶² Георгије Острогорски, *Синајска икона светог Јована Владимира*, у књизи *Византија и Словени*, Просвета, Београд, 1970, стр. 159-169

3. О ИЗГРАЂИВАЊУ ДУХА ИСТИНОМ

ОБАЧЕ ВЕЛИКАА АЩЕ ТВОРИТЬ Ч(Е)Л(ОВЪ)КЪ, ВЕЛИКАА ИЛИ МАЛА,
 Ѡ ВСЕМЪ ТРЪБЮЩЕЪ ВЪПРАШАТИ И СЪВѢТОВАТИ
 Д(ОУ)ХОВНАГО И РАЗСОУДИТЕЛ'НАГО Ѡ(Т)ЦА.
 И КРОМЪ ЕГОВА РАСЪЖДЕНІА И В(ЛАГО)СЛ(О)ВЕНІА
 НИЧТОЖ(Е) САМЪ О СЕБЕ ТВОРИТИ,
 НЪ ПО Т(О)ГОВЪ СЪВѢТОУ И РАСОУЖДЕНІЮ Ѡ ВСЕМЪ И ВСЕГДА.

"Владика Спас наш Исус Христос да те благослови и заштити од сваке мреже ђавоље и да ти да путеве праве којима ћеш служити светима у вијекове," благосиља Никон Јелену пред крај своје прве посланице (лист 15v). Одмах затим, он нагло прелази у множину за завршни апостолски благослов према *Другој посланици Коринћанима* 13:13 "Благодат Господа нашега Исуса Христа и љубав Божија са свима вама. Амин" (лист 15r), који изображава однос љубави успостављен "пошто се Отац кроз страдања Сина спријатељио са људским родом и заволио Своје непријатеље."²

У том кенотичком односу у коме "kenosis у Тројици, и у заједници светих који дијеле њен живот, није патња него безгранична радост,"³ Јелена *Отписанијем богољубним* од Никона тражи своје мјесто и своје назначење. Иштући од свога "учитеља светог Јеванђеља" (лист 16v) "свјетлост чистог и невештаственог пребивања" (лист 16r) она то чини по најдревнијем монашком обрасцу Преподобног Пахомија Великог, чији монаси "када би се увјерили да сопствене силе нису довољне да ријеше искрсле недоумице, обраћали су се настојатељу или ави у вријеме разговора."⁴ Она се, како је познато, двоструко двоумила. Прво, између живота у свијету и давања милостиње на једној страни и монашког живота на другој, јер једни хвале милостињу, "ини же иноческое житиѣ". Друго, у самом монаштву, општежиће хвали Василије Велики а други "ошљаство и безмльвїѣ" (лист 17r).

Одговарајући јој, Никон већ послије десетак страница опет мијења лице адресата и говори: "вѣ же, о(т)ци и в(р)а(т)їа", потом прелазећи на већ поменућу бесједу Григорија Богослова о покајању. Другим ријечима, као да се понавља житије Преподобне Синклитикије јер "у то време долажаху к преподобној неке жене, желећи да се науче нечему узвишенијем (...) питаху је говорећи: Како се спасти?"⁵ Множина коју уводи Никон свједочи да око Јелене постоји сабор монаха који је са њом очигледно повезан. (Могло би се помислити да Никон у компиловању једноставно изабрани текст преписује дословно, али се у *Горичком зборнику*, што је посебна тема, ради о стваралачком поступку за који ће Леонард Ц. Стантон пишући о *Казивањима једног боготражитеља*

¹ *Горички зборник*, лист 188r

² Свети Никола Кавасила, *Гумачење Свете Литургије*, ibid, стр. 105

³ Nonna Verna Harrison, *Human Community as an Image of the Holy Trinity*, ibid, стр. 361

⁴ *Устав преподобнаго Пахомија великаго*, у књизи *Древніе иноческіе уставы*, Благовест, Рига, 1995, стр. 130

⁵ Архимандрит Д-р Јустин Сп. Поповић, *Житије свете и блажене матере и учитељице наше Синклитикије*, у књизи *Житија Светих за месец јануар*, ibid, стр. 172

употребити бахтиновски термин "новелизација"⁶ а у ком "се приповиједање пропиње на својим онтолошким задњим ногама и привлачи пажњу на себе."⁷ То ће се посебно видјети на примјеру бесједе Исаака Сирина о молитви). Исто тако се и Свети Григорије Палама Ксенијиним монахињама обраћа преко њихове старице, као што смо већ видјели: "Теби су," каже он, "ове поуке вероватно потребне и ради кћери великога Цара, које су ти поверене на васпитање".⁸ Однос Јелене и монах(ињ)а Зетске Свете Горе упоредив је најприје са пребивањем Стефана Дечанског у цариградском манастиру Пантократору када су се "и сам настојатељ и сва братија дивили његовој бодрости и ревности," а он пак "своја страдања стављаше у други ред, имајући на уму корист братије која долази к њему, а онима који имају велику смерност речима даваше многе поуке."⁹

Образац монаштва који Никон преко Јелене преноси Зетској Светој Гори у духу је Светог Јована Лествичника, њему толико драгог и важног да га наводи често и без именовања: "На три најглавније врсте подвига своди се читав монашки живот: на подвижничко напуштање света и самоћу, на подвиг безмолвија с једним или највише двојицом, и најзад, на трпељиво живљење у општежићу. *Не скрећи*, каже Еклезијаст, *ни на десно ни на лево* (Приче 4,27), *већ иди царским путем*. И стварно, средњи од споменутих путева многима одговара."¹⁰

Тако ће се у *Горичком зборнику* од листа 177v до листа 257r наћи скитски типик, намијењен управо онима који живе тим царским путем, један од четири сачувана међу Јужним Словенима: по један је још сачуван у Охриду, Прилепу и Хиландару.¹¹ (У овом посљедњем, коме је Богдановић дао број 278, од листа 259 до листа 268 налази се под насловом *Пѣдана оуставомъ иже кромѣ манастирскаго оустава живоущихъ сирѣчь скитнѣмъ, правило вьседневно иже мы пѣхѡмъ ѡт ѡтѣць нашихъ иже и зде да изложимъ произволѣющимъ*.)¹² Много више их је сачувано међу Русима, камо их је донио Преподобни Нил Сорски, претпоставља се, такође из Свете Земље, и на сјевер Русије, у исто вријеме када и Никон у Зетску Свету Гору, пресадио скитски безмолвнички живот.

"У опису Руфиновом," описујући монашку заједницу основану Нилом Сорским вели за његов спис *Живот пустињских отаца* Елена Владимировна Романенко, "набројани основни принципи организације живота манастира скитског типа: самовање сваког монаха, заједничко богослужење само у

⁶ Leonard J. Stanton, *Three Levels of Atonement in The Way of a Pilgrim*, St. Vladimir's Theological Quarterly, volume 33, Number 3/1989, стр. 221-234

⁷ Ibid, стр. 222

⁸ Светог Оца нашег Григорија Паламе *Веома смерној међу монахињама Ксенији О страстима и врлинама и о плодовима умног тиховања*, у књизи Архимандрита Јустина Поповића *Житија светих за новембар*

⁹ Григорије Цамблук, *Живот и подвизи светог великомученика међу царевима Стефана српскога који је у Дечанима*, у књизи Књижевни рад у Србији, Просвета-СКЗ, Београд, 1989, стр. 53-54

¹⁰ Свети Јован Лествичник, *Лествица*, ibid, стр. 54

¹¹ За сазнање благодарим оцу Василију (Гролимунду) који се иначе бави скитским типичима.

¹² Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, САНУ-Народна библиотека СР Србије, Београд, 1978, стр. 124

недјељу, мала саборност (у скиту живи по неколико монаха), *могућност да се добије духовна поука.*"¹³

Подобно Богу Оцу који у своме kenosis–у "даје њима (Сину и Духу Светом) да чине да стварају, и осавршавају свијет,"¹⁴ овдје Никон поручује својој духовној кћери: "Смири себе под крепку десницу владину (да) послужиш светима." Њено је да устроји жртвеник, ка коме се "у недјељу и празник сви сабирају с вечера и ујутро у заједнички храм," како светогорски скит Свете Ане описује Барски.¹⁵ А свете којима Јелене треба да послужи Никон коначно овако описује: "Некада слушасмо, штавише [сада] и очима видјесмо да у земљи Диоклитијској тамо, на језеру Росавском, острва су многа, мјеста која се десише [да буду] скитска пустиња, штавише и манастири велики, саздани у давнини. И ти говориш како је живот монаха хвале достојан у њима и обитавање [њихово] у љубави, испуњени[х] миром Господа нашег Исуса Христа, и у посту пребивају, у великом безмолвију; и славећи Божију благод, имајући ум за самодршца и цара кроз ријечи Божије; и стога ништа не љубећи од земаљских ствари, истинска побожност се познаје оних који су познали истину" (лист 85r-86v).

По свему судећи, изгледа да је Јелена умолила Никона да својеобразној монашкој заједници која је доласком синаита и агиотафита настала на Скадарском језеру а без упоришта у помјесној традицији Пећке патријаршије, која је познавала углавном типцима Светог Саве уређене општежителне манастире или испоснице, да облик и устроји поредак. Као образац, изгледа такође, требала је да послужи обитељ сабрана око њене гробне цркве на Брезовици (Бешкој), "плисион обитељи светога великомученика и тропеофора Георгија", у којој је сахрањен њен први супруг и која се, судећи по њеном тестаменту, налазила у лошем стању.

"Пошто свештени Жртвеник представља исходиште сваког свештенослужбеништва"¹⁶ (=сваке молитве) а "свештеник, ради освећења Дарова, не призива Сина, Који је Свештеник и Који освећује, (...) него призива Оца,"¹⁷ то се у овој заједници светих у којој "мала саборност (=бројност) пружа могућност да се добије духовно поучавање"¹⁸ (=духовно очинство) и монархија Оца и очинство превасходно открива у молитви.

3.1. О МОЛИТВИ

Најдужи исказ везан за духовно очинство Никон Јерусалимац даје у четвртом дијелу одговора на *Другу Јеленину посланицу*, и на његову важност

¹³ Е. В. Романенко, *Нил Сорский и традиции русского монашества – Нило-Сорский скит как уникальное явление монастырской культуры Руси XV-XVII вв*, Исторически вестник, 3-4 (3-4) 1999, Москва-Воронеж, стр. 90

¹⁴ Nonna Verna Harrison, *Human Community as an Image of the Holy Trinity*, op. cit, стр. 360

¹⁵ Наведено према Е. В. Романенко, *Нил Сорский и традиции русского монашества – Нило-Сорский скит как уникальное явление монастырской культуры Руси XV-XVII вв*, ibid, стр. 92

¹⁶ Свети Никола Кавасила, *О животу у Христу*, ibid, стр. 169

¹⁷ Свети Никола Кавасила, *Тумачење Свете Литургије*, ibid, стр. 124

¹⁸ Е. В. Романенко, *Нил Сорский и традиции русского монашества – Нило-Сорский скит как уникальное явление монастырской культуры Руси XV-XVII вв*, ibid, стр. 93

указали су Ђорђе Трифуновић¹⁹ и Бошко Бојовић.²⁰ Он почиње кратким реторичким упозорењем: «Обрати пажњу на то како је лествица Царства онога унутар тебе скривена у души твојој» и развија се у дугу бесједу од једанаест страница приписану Преподобном Исааку Сирину са насловом *О молитви*. Она је не само својом темом него и на ауторској равни карактеристична за *Горички зборник*, због чега је на крају овог рада дата у цјелини.

Огледним увидом у узорак српскословенског рукописног наслеђа, грчких изворника и неке од савремених превода Преподобног Исаака, показало се да овај текст не одговара ниједном цјелокупном познатом дјелу Исаака Сирина, што није ријетка ствар у православној аскетици склоној прерадама и компиловању. У истраженим текстовима нашло се наиме само неколико реченица из ове бесједи у облику у којем је дата у *Горичком зборнику*, али је много интересантније да се није наишло ни на један *сличан* текст приписан Исааку Сирину одакле би Никон Јерусалимац могао да преузме ову прераду.

На примјер, у нешто старијем зборнику дјела Исаака Сирина из XIV. вијека из библиотеке манастира Крушедола (ознака Ђ V 4, сада у Музеју СПЦ под бројем 249), нађене су само двије реченице из овог текста. Прва, са страница *Горичког зборника* 37v-37r, налази се у додатку Исааковој 13. бесједи (лист 46r). Другом која се код Никона налази на страни 39v, у крушедолском рукопису почиње Исаакова 17. бесједа на листу 280v.

Трећи одломак из Никоновог рукописа који је убициран у дјелима Светог Исаака налази се на страни 37v и односи се на оно што чини молитву нечистом. У руском преводу он се у доста различитом облику налази у 16. бесједи Преподобнога која додуше насловом *О чистој молитви* одговара Никоновом. У истој бесједи у руском преводу је и одломак о евхаристијској молитви који је у крушедолском рукопису придружен Исааковој 13. бесједи.

Оба ова одломка се коначно и у грчком изворнику налазе у истој бесједи са истоветним насловом, *Περὶ κавαρὰς προσευχῆς*, с тим што она овдје носи број 32, као и у осталим грчким издањима (катаревуси и новогрчком преводу) и у преводима, нпр. француском оца Плакиде Десеја.

Међутим, текст од трећег до двадесетог ретка на листу 39r ове бесједи, баш у оном дијелу који се односи на духовног оца, дословно је преузет из потпуно другог извора - из *Лествице*, тачније из прве главе *Поуке пастиру* коју Јован Синајски намијенио свом раитском имењаку а преко њега свим духовницима до данас. Даље истраживање ће вјероватно показати још Никонових извора, али је очигледно да Никон као искусан духовник свој лични опит износи ријечима отаца у којима се креће са слободом очито стеченом спроводећи њихове списе у дјело. Колико год изворног Никоновог текста било у овој бесједи приписаној Исааку Сирину, најизворнији је у њој отачки глас и дух којим је Никон непоновљиво јер искуствено компоује ову поуку својој духовној кћери, јасно сагледајући, како каже још један савремени отац

¹⁹ Ђорђе Трифуновић, *Две посланице Јелене Балшић и Никонова "Повест о јерусалимским црквама и светим местима"*, *ibid*, стр. 292

²⁰ У већ поменутој књизи *L' Idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du moyen age Serbe*

монахујућих и учитељ молитве, Јефрем Филотејски, "да ће онај ко љуби исихију (безмолвије), разумети корист од безмолвија и молитве."²¹

Оно што је у овој поуци нарочито, јесте наглашена веза духовног очинства и молитве. Говорећи о претпоставкама молитве у којој је по Никону и сав духовни живот, он два пута наводи потребу да Јелена потражи пастира и духовног оца, описује врлине њему потребне, и закључује: "и ако помоћу Божијом потраживши, таквога нађеш, предај себе њему, сву вољу своју одбацивши од себе, да се нађеш као чист сасуд, који добра полагања у тебе неопштењена чува, на своју похвалу и славу" (лист 41r). Ту Никон-Никандар опет прати Лествичника, који каже да "преподобна послушност" припрема монахе да "чим стану на молитву овладају својим умом и проливају праву бујицу суза."²² И Старац Јефрем, када каже да је "богословље излив молитве, а молитва излив послушања" потврђује то исто, говорећи за молитву: "То је још један доказ колико Бог брине за оне који су му послушни."²³ Послушност Богу овдје је употпуности изједначена са послушношћу духовном оцу, а однос послушника и духовника икона је Христове послушности Оцу Небесноме до смрти на крсту – смрти коју монах проживљава кроз гетсиманску смрт сопствене воље: "Оче, ако не може да ме мимоиђе ова чаша да је не пијем, нека буде *воља твоја*" (Матеј 26:42). Зато и пише Никон о оцима који одсуствују са саборне службе због послушања да "за такве нема закона, јер су у одсјецању својих воља у вољи отаца својих свагда" (лист 182r-183v).

3.2. О ПОСТУ

Иако овако озбиљно настоји на вези духовног очинства и молитве, Никон није изричит у чему је она, остављајући вјероватно списима из *Шестодневника*, од којих је већина усмјерена ка практичној молитви, да отворе питања духовном оцу. Он је шкрт у том погледу барем онолико колико је погружен у очинство као животворно начело или онолико колико је на другој страни детаљан у питању поста. Пост је уз бдење најважнија тема *Скитског типика* и као темељни елеменат правоживља нераздружив од правовјерја, до те мјере да се у њему понекад чак огледа и православност Сабора и њихова важност за Цркву.²⁴ На само двадесетак листова (186-216) посвећених правилима поста у току литургичке године, архијереј и духовни отац се чак десет пута напомињу као једини који имају права да расуђују о разрјешавању или построжењу поста. "Нико нема власт да раздрјешује ова (=божанствена правила), само архијереј или духовник, но и они не (тек) тако да раздрјешују пост, него по ствари неке нужде која се некад деси, а не свагда или бесловесно за сваку ствар или потребу која наиђе" (лист 201r).

²¹ Старац Јефрем (Филотејски), *О трезвеноумљу и умносрдачној молитви*, у књизи *Очинске поуке*, Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београд, 2000, стр. 271

²² Свети Јован Лествичник, *Лествица*, *ibid*, стр. 266

²³ Старац Јефрем (Филотејски), *О умној и срдачној молитви*, у књизи *Очинске поуке*, *ibid*, стр. 259

²⁴ Ово смо на примјеру Никоновог односа према Халкидонском сабору нешто више разрадили у огледу *Влияние догматов Четвертого Вселенского Собора на Никона Иерусалимского*, у књизи *1550 лет Халкидонскому собору*, МинДА, Жировичи, 2002, стр. 7-12

братије. Као што се у Тројици ипостаси распознају по улози у заједници као "Очинство, Синовство, Светиња,"²⁹ тако је и отац онај који началствује у братији, и као такав се код Никона помиње и као духовни отац и као игуман. Примајући по љубави и послушности братији у својој служби скорби крштених у Христа, он постаје боголик и тријадолик и на њему се испуњавају Христове ријечи: "Отац мој љубиће њега; и њему ћемо доћи и у њему ћемо се настанити" (Јован 14:23).

Иако је личност игумана код Никона понекад, макар потенцијално, раздвојена од исповиједања, кроз њу се непрекидно *дјелатно* испољава монархија Оца и као таква је стуб духовног очинства. Од игумана, по Никону, почиње све у манастиру, и као такав он се помиње у седам случајева у *Горичком зборнику*, истичући чак да монах не смије ни стару и одрпану ризу поклонити без игумановог благослова. У *Шестодневнику* Никон наводи одломак из Лествице *О послушању* (лист 349r–350v) у коме се за монаха који некада послуша духовног оца а некада не каже "п(о)доб[ъ]нь ес(тъ) моуѣѣ, иже овогда лѣчвѣѣ, овогда же ваѣ' сыпле въ очи свои."

* * *

Скитски типик уврштен у *Горички зборник* Никона Јерусалимца продужено је духовно очинство како на христоводобне личности које ће се њиме уобличавати у вријеме док је сам Никон-Никандар са Врађине руководио духовним животом Зетске Свете Горе као отац монасима, тако и на оне са којима ће га дијелити стољећа. Као и типик Преподобног Пахомија Великог, он само кратак одјељак посвећује монахињама посебно (листови 254r-255v), тек толико да нагласи да "исто предање (=као монасима) и њима да буде," и да их опомене да се нарочито чувају многоговорљивости и неуздржања очију, "од којих монахињама велика штета бива." Као и Преподобни Нил Сорски, устројио је заједницу, "чији је поредак живота потпуно одговарао стању исихастичког безмолвија и созерцања."³⁰ Но, за разлику од Русије гдје ће личности Серафима Саровског и Амвросија Оптинског просијати баш из обитељи које ће бити духовни насљедници светонилловскога скита, духовно предање Зетске Свете Горе ће крајем XVIII. вијека замучати.

Заквашено изузетно јаким јерусалимским доживљајем Христа и Цркве као и одатле проистеклим евхаристијским етосом, ово предање је хармонија литургије и подвижништва, засновано на дубоко промишљеном и усвојеном паламизму али и на личном подвигу омолитвљеног срца из кога васпитање води "у сферу Тројичног божанства, где у душу човекову силази велики, божански мир."³¹ Том миру је Никон Јерусалимац, толико можемо себи дозволити

²⁹ Георгије В. Флоровски, *Источни Оци IV века*, *ibid*, стр. 129

³⁰ Е. В. Романенко, *Нил Сорский и традиции русского монашества – Нило-Сорский скит как уникальное явление монастырской культуры Руси XV-XVII вв.*, Исторически вестник, 3-4 (3-4) 1999, Москва-Воронеж, стр. 113

³¹ Отац Јустин Поповић, *Гносеологија Светог Исака Сирина*, у књизи *Пут богопознања*, Манастир Ћелије, Београд, 1987, стр. 115

слободу да кажемо на концу овог ма колико кратког огледања у његовим ријечима и његовом искуству, очито био причастан.

4. ЗАКЉУЧАК

Рад под насловом *Улога духовног очинства у васпитању по Никону Јерусалимцу* састоји се од четири огледа који у различитој дубини и различитим приступом врше увид у педагошки и мистагошки богословски рад овог тајновитог оца Цркве. Усвојени метод претпоставља да се теме не покушавају исцрпсти него се на основу једног основног Никоновог текста разлаже изабрани проблем и отвара могућност будуће студије.

У првом огледу се на основу Никоновог *Исповиједања вјере, 16. Бесједе Григорија Богослова* у његовој преради и предања о праоцима закључно са Мелхиседеком разматрају три најважније опште теме Никонове: тријадологија, васпитање и очинство. Из њих слиједи не само да је његов космос тријадолошки заснован, него је у њему изразито изражена монархија Оца који *жртвом* приводи себи свијет који је саздао Сином својим Јединородним, рађајући преко свога љубљенога угодника, Никона, духовно чедо и истовремено исходећи дух монашке заједнице.

У другом огледу из преписке Никона и Јелене, нарочито из занемарене *Треће посланице* која се дјелимично овдје реконструире, открива се дијакронија духовног очинства у српској аристократској традицији и показује да је Никон несумњиво васпитавао Јелену Балшић за монахињу и безмолвницу, а преко ње устројавао Зетску Свету Гору.

Коначно у трећем огледу се на основу конкретних мјеста у којима се Никон бави духовним очинством у својим списима, нарочито у *Скитском типичу*, даје кроки монашке заједнице Скадарског језера његовог времена кроз улогу духовног оца и игумана у њој, у паралели највише са Светим Јованом Лествичником, али и са духовним очинством Светог Григорија Паламе и Преподобне Синклитикије.

У огледу који слиједи иза овог закључка даје се разријешен и преведен најважнији спис Никона Јерусалимца који се бави духовним очинством, у раду често помињана бесједа *О молитви*, приписана Преподобном Исааку Сирину, али у ствари Никонова сопствена опитна синтеза аскетско-созерцатељног предања Православне Цркве од Истока.

Из свега је видљиво и отворено да се доживи да је свети Божији човјек, Никон Јерусалимац, сав погружен у рађање не само нових хришћана него превасходно нових светих, прије свега себе препородио и дјелањем и созерцањем, показавши на дјелу – у својој духовној кћери и духовном предању које је оставио кроз Зетску Свету Гору – и потврдивши ријечи Преподобног Исаака које нам препоручује и Отац Јустин (Поповић): "Треба најпре стећи љубав, која је првобитно созерцање – η θεωρία - Свете Тројице."¹

¹ Отац Јустин Поповић, *Гносеологија Светог Исаака Сиринина*, у књизи *Пут богопознања*, Манастир Ћелије, Београд, 1987

5. БЕСЈЕДА СВЕТОГА ИСААКА СИРИНА О МОЛИТВИ Горички зборник, Београд, Архив САНУ, број 446, 37v-42v

[37v] • **Зри, како лѣствица ц(а)с(т)вѣа**
оного, вьноуѣрѣ ти ес(тѣ) ськрѣвена вѣ
д(о)уши твоѣи. С(в)е(т)го Исаака сѣкоуѣ тѣбѣ
о м(о)л(и)твѣ. Тако гл(а)гол(ет)ь с(в)етѣи,
вѣда хоуѣши | пом(о)литисе м(о)литвоу,
чи(с)тоу м(о)л(и)твоу притежи елика | ти ес(тѣ)
сила • понеж(е) вѣда нач(и)нѣши м(о)литти се, и
придет(ь) | мьсль нѣкаа тѣжда, или
похотѣнїе вьчесомь, тогда | нечиста
гл(а)гол(ет)се она м(о)л(и)твѣ.² занеже ут(ь)
нечистихъ вьзнесе | на жрѣ(т)в(и)кѣ г(о)спод(и)
еже ес(тѣ) с(е)рдце, | оумньи жрѣ(т)в(и)кѣ •
Се бо | видимь, како вьнегда с(вѣ)щен(и)кѣ
оу(т)готовитсе, и на | м(о)л(и)твѣ станет(ь) оу
в(а)госрѣдѣ | в(о)ж(е)ствное и молесе и
сѣб(и)сѣ оумь. тогда нах(о)дитъ || [37r] д(с)хѣ
с(в)етѣи на хлѣбъ и вино вьзложено на
жрѣ(т)в(е)никѣ.³ нѣ аще мѣсто чисто, а не
скрѣпно. аще ли ж(е) нѣс(тѣ) зеница оч(е)сѣ
д(о)уше твоѣе чиста, да не дрѣзнеш(и) вьзрѣти
на кроуѣть | с(о)лицѣ • нѣ притежи смѣсенїе | и
исповданїе срд(е)чно • понеж(е) | аще тѣло вѣ
грѣсѣхъ обуѣтитсе, | размышленїа д(о)уши не
пѣрѣстаюѣть текоуѣе вѣ мьсли. • ѓмь |
сьмоуѣненъ не може(тѣ) оуѣбѣгнуѣти | забвенїа
и пѣрѣмоуѣрѣс(тѣ) свою |

Обрати пажњу [на то] да ти је лѣствица царства онога скривена унутра у души твојој. Светога Исаака рећи ћу теби [бесједу] о молитви. Овако говори Свети, [да] када хоћеш да се молитвом помолиш, чисту молитву стичи колико ти је у моћи, будући да када почнеш да се молиш и дође нека страна мисао, или страст према нечему, тада се нечистом зове та молитва, јер од нечистих [плодова принос] узнесе на жртвеник Господњи који јест срце, умни жртвеник. Јер видимо када се свештеник припреми и на молитву стане у божанском благоусрђу (=добром настројењу) и моли се и сабира ум, тада наилази Дух Свети на хљеб и вино положено на жртвеник. Но, [то бива] ако је мјесто чисто, а не окорјело (грјеховном прљавштином). Ако ли пак није зјеница душе твоје чиста, не усуђуј се да погледаш на сунчев круг, но стичи смирење и срдечно исповиједање, будући да ако се тијело у гријесима обрете, двоумљења душе која теку у помислима не престају. Ум смушен не може избјећи заборав и премудрост своје двери таквome не отвара. Тјелесни труд без чистоте ума је као бездјетна утроба и дојка суха. Птић је без крила ум који изнова изишавши из загрљаја (сумлoкнѣ, сьплетенїе) страсти покајањем и још на земљи лежи, врлина не видје нити се удостоји

² Овај одломак се налази у 32. Исааковој бесједи под називом *Пері каѣарас просевуѣс* али је овдје слободније преведен и истовремено интерпретиран

³ **како вьнегда сваш(т)еник(ь) в(а)госрѣдѣ в(о)ж(е)ствное и м(о)л(и)твѣ станет(ь) • в(а)госрѣдѣ в(о)ж(е)ствное и м(о)л(и)твѣ станет(ь) • и сѣб(и)сѣ оумь, тогда приходитъ | д(с)хѣ с(в)етѣи на хлѣбъ и на вино вьзложено на жрѣ(т)в(е)никѣ •** (Крушедол Ћ V 4, стр. 46r)

ХОЩЕ(ТЬ), или ОФРА|ВДАЕТ СЕ, или
 СЪГРѢШАЕТЬ • | АЩЕ НЕ ОУМЪ ЗДРАВЪ
 ДВЕФЪ, ТАКОВОМОУ НЕ УТВОРЪЗАЕТЬ • |
 ТѢЛЕСНЫИ ТРОУДЪ КРОМѢ ОУМА |
 ЧИСТОТИ, ИАКО БЕСЧЕДНА ОУТРО|БА, и
 СЪСЦА СОУХА • П'ТЕН'ЦЬ | БЕЗ[Ь] КРИЛОУ
 ЕС(ТЬ), ОУМЪ ВЪНОВѢ ИЗЪ|ШДЬШИ УТ(Ь)
 СЪПЛЕТЕНІА СТРО(А)СТЕИ | ПОКААНІЕМЪ • и
 ЕЩЕ НА ЗЕМЛИ | ЛЕЖИТ' • ДОБРОДѢТѢЛИ
 ВИДѢНІА | НЕ ОУВИДѢ • НИЖЕ ЧЮВ'СТВА
 СП(О)ДО||ВИ СЕ, [38v] ЮЖЕ СОУТ' КРИЛѢ
 ОУМЪ • и | МЫ ЖЕ ПРИБЛИЖАЕТ СЕ
 Н(Е)Б(Е)СНЫМ(Ь), | и УТ(Ь)ХОДИТЬ УТ(Ь)
 ЗЕМЛЬНЫХ(Ь) • НЕ | МОЖЕТЬ
 Ч(Е)Л(ОВѢ)КЪ СТЕЖАТИ СПО|ВАНІА КЪ
 БО(Г)У, АЩЕ НЕ ПРѢЖДЕ | СЪВРЪШИТ(Ь)
 ВОЛІЕ В(О)ЖІЕ ПОЧЕСТИ • | МНОГАЦИ БО
 МЫСЛЬ БА(А)ГОЕ МОЖЕТ(Ь) | СЪТВОРИТИ,
 КРОМѢ ДѢЛЪ ТѢЛЕСНЫХ(Ь) • • ДѢЛАНІА
 ТѢЛОУ КРОМѢ ПЕЧАЛИ СЪМЫСЛА, ИАКО ЖЕ
 | ТѢЛО БЕЗ(ОУ)ШНО ЕС(ТЬ) • • ИЖЕ | ПО
 В(О)ЗѢ РАЗОУМЪ, Ц(А)РЬ ЕС(ТЬ) ВЪСѢМЪ |
 ЖЕЛАНІЕМЪ • и ТАМО ПРѢБЫТИ | ВЪ
 ПРИЛЕЖНѢ ДѢЛАНІИ ЕЖЕ | ВЪ ВИНОВАДѢ
 СР(Ь)ДЦА СВОЕГО • | ПЕТ(Ь) ТЫСОУЩЪ,
 ЛѢ(ТЬ), или МАЛО | МЪНІЕЕ, или ПАЧЕ
 СЕГО • | УВРАЗИ РАЗОУМА МИРЪ
 ОКРЪ|МЛАХОУ, и УТ(Ь)НОУДЪ ГЛАЗОУ |
 СВОЮ Ч(Е)Л(ОВѢ)КЪ УТ(Ь) ЗЕМ'ЛІЕ и
 ОЩІИ | ТИ КРѢПОСТ(Ь) СИЖДИТЕЛЯ
 СВОЕГО | НЕ ВЪЗМОЖЕ ДОНДЕЖ(Е) ВЪСІА
 НАМ[Ь] || [38г] ВѢРА и СВОБОДИ НАС(Ь)
 УТ(Ь) ТРОДА ЗЕМ'ЛНАГО ДѢЛАНІА, и
 УТ(Ь) ПОКОРЕНІА СОУЕТНАГО СЪ ВЫСОСТІЮ
 | ТОУ НЕБЫВАЮЩЕЮ • СКОРВИЩА ЖЕ
 ВѢРЫ, Н(Е)БО и ЗЕМЛЯ НЕ ВЪ|МѢЩАЕТЬ •
 РАЗОУМЪ ПР(И)СНО УВРА|ЗИ ИЩЕТ(Ь), КО
 СТРАЖИ СТЕЖАВА|ЮЩИМЪ ЕГО • ВѢРА
 СЛОУЖИТЬ ПОСРѢДѢ БО(Г)А и
 С(ВЕ)ТИХ(Ь), ТАИНИ НЕ|ИЗРЕЧЕН'НЫИ •
 ТѢЛО ДѢЛАЕТ(Ь) | В(Ь) ДЕСНЫХ(Ь) и
 ШОУИХ(Ь) РАВНО • СЪ|МЫСЛЬ ЖЕ ИАКО ЖЕ

разумијевања (ЧЮВ'СТВО), који су
 крила уму, и [којима] се ми
 приближавамо небесним а
 удаљавамо се од земаљских [ствари].
 Не може човјек стећи наду на Бога,
 ако прво не задобије дарове [за
 испуњавање] воље Божије. Често
 [сама] мисао добро може да учини,
 без дјела тјелесних. Дјела тијела ван
 [су] старања разума, јер је тијело
 бездушно. Разум који је по Богу, цар
 је над сваком жудњом и тамо
 пребива у прилежном дјелању које
 [се врши] у винограду срца свога.
 Пет хиљада година, или мало мање
 или више од тога, обличја разума
 свијет руковођаху, и никако главу
 своју човјек од земље [подићи] и
 осјетити силу Творца свога не
 узможе, док нам [не] заблиста вјера
 и ослободи нас од труда
 земљодјелства, и од подвлашћености
 лажи са гордошћу ту нерођеном.⁴
 Ризнице вјере небо и земља не могу
 смјестити [у себе]. Ум стално тражи
 обличја која га држе на стражи.
 Вјера посредује између Бога и
 Светих, тајни неизрецивих. Тијело
 [кад иде] и на десно и на лијево чини
 право; а разум пак по хтењу
 (=вољи), или се оправдава, или
 гријешу. Ако ум није здрав у бићу
 своме, не дејствује у њему
 разумност. Докле год се око свијета
 труде тајнохранилице твоје, то
 значи да међу световњацима
 обитаваш и вањским човјеком
 вршиш дјело Божије; а унутрашњи
 је бесплодан. Јер плод његов од суза
 почиње; и тада знај да изађе разум

⁴ Овдје је могуће превести и са гордошћу «неиспитаном» или «која није искушена», од грчког αλετρος. Ми смо се одлучили за значење које је искористио Јован егзарх бугарски приликом превода Јована Дамаскина.

ес(ть) въ ест(естъ)вѣ | своемъ, не
 дѣйствиет(ь) въ немъ | разумъ. •
 Донелиж(е) мифови разбѣгают(ь)
 скрѣпнаа твоа, си|рѣчь въ прѣбываніи
 мифскых(ь) | стоиши. и вѣнѣшнимъ
 ч(е)л(овѣ)ко|(мъ) дѣлаеши дѣло
 в(о)жїе. вѣноу|тѣши же еще
 бесплоднѣ ес(ть). | ибо плод(ь) его
 ут(ь) слъзь начинает се. || [39v] и
 тогда оувѣси, како изиде съ|мысль
 твои, ут(ь) тѣмнице мифа | сего. и
 положи ногу свою, въ | шествїе
 новаго вѣка. • | Дон'деж(е) оубо не
 смѣритсе ч(е)л(овѣ)къ, | не прїемлетъ
 мѣздоу своего | дѣланїа, мѣзда же не
 дѣла|нїю дает се, нѣ смѣренїю. • |
ч(е)л(овѣ)къ мног(ь) печаловникъ,
кѣ|тѣкъ и мѣчаливѣ быти не
мо|жетъ.⁵ кромѣ бо беспечалїа, | свѣтъ
 въ д(оу)ши твои не поици. • | Аще
 оубо не оустрашит(ь) смысла | страхъ
 геенски, въ люб(о)вѣ в(о)жїю прїити
 желанїю не мо|жетъ. ∴ Ты же,
 ч(е)л(овѣ)че в(о)жїи, | аще хоще[ши] съ
 Б(о)гомъ исправити д(оу)шоу свою. то
 съ радостїю | теци, на прѣдлежащи
 те|вѣ подвигъ. възиде на наче|льника
 вѣрѣ, и свѣрѣшите|ла ис(оу)са. ∴ Къ
 симъ же поици, || [39г] пастыра. •
 поици крѣмита|ла. поици врача. •
 поици оучителя. • Пастырь,
по|истинѣ ес(ть). иже погывшее | овце
словесныя злобою. свои|мъ
потѣщанїемъ и м(о)л(и)твою, |
взыскати и направити въ|змогъ. •
Крѣмитель ес(ть) | иже крѣпость
оумноу ут(ь) в(о)га | и своих(ь)
тѣдовъ прїемъ. не | тѣчїю ут(ь)
лютых(ь) вѣнѣ, нѣ и | ут(ь) самїе тое
вездны козавѣ | истѣгнѣти възмогъ

твој из тамнице овога свијета и положи ногу своју на пут новаго вијека. Док се не смири човјек, не прима плату за дјело своје, а плата се не даје дјелу но смирењу. Човјек многобрижан, кротак и тих бити не може; без (=не имајући) безбрижности, свјетлости у души твојој не тражи. Ако разум не уплаши страх геенски, [само] жељом до љубави Божије [он] доспјети не може. А ти човјече Божији, ако желиш по Богу исправити душу своју, то с радошћу хитај на подвиг који ти предстоји, погледајући на начелника вјере и савршитеља, Исуса. К томе,⁶ потражи пастира, потражи крmanoша, потражи љекара, потражи учитеља. Пастир ваистину јест онај који словесне овце које погибају од зла својим старањем и молитвом узможе потражити (обратити) и управити. Крmanoш је онај који је умну силу примио од Бога и својих трудова; не само од љутих валова него и из самог оног бездана лађу истргнути узможе. Љекар је онај који се не боји за тијело и душу; ни једног пластира не тражи за њих. Учитељ ваистину јесте онај који умне таблице знања прстом Божијим, то јест дејством просвећења, од Њега прими, других књига не потребујући. А знамо и друге оце које ваистину приличи називати иноцима, чији изглед одаје суштог ангела Божијег, чије су ријечи свештене душама. Који су (=обитавају) на горама као на небесима, и живе равноангелно, непрестано Бога славећи, не секирајући се да имања сабирају

⁵ Ч(е)л(овѣ)къ мног(ь) печаловник(ь), крѣт'къ 'и безм'льв'нѣ быти не мо|жет(ь). (Крушедол Ћ V 4)

⁶ Одломци који говоре о духовном очинству су подељани.

• | ВРАЧЬ ЕС(ТЬ) ИЖЕ ТѢЛО И Д(ОУ)ШѦ
БЕЗ(Ь) | ЕЗЫ ИМЫ· НИ ЕДИНОГО ЖЕ
ПЛАСТИФА ТРѢБОУ'ЕТЬ О НИХ(Ь)·
ОУЧИТЕЛЬ ПОИСТИНѢ ЕС(ТЬ), ИЖЕ |
ОУМНОЕ НАПИСАНІЕ ОУВѢД(Ѣ)НІА |
ПРѢСТОМЬ В(О)ЖІЕМЬ· РЕКШЕ |
ДѢИСТВОМЬ ПРОСВѢЩЕНІА, | УТ(Ь)
ТОГ(О) ПРІЕМ, И ПРОЧІИХ(Ь) КНИГЪ
НЕОСКОУДЬНЬ БЫВЬ • ||⁷ [40v] ВѢМ(Ь) ЖЕ
 И ИНЫЕ У(Т)ЦЕ, ІАЖ(Е) ПОИСТИНѢ
 НАФИЦАТИ ПОД(О)БАЕТЬ И|НОКЕ. ИХЖЕ И
 ВЪЗОРЪ КАЖЕТЬ | АГГЛА СОУЩА В(О)ЖІА·
 ИХЖЕ ГЛ(АГОЛ)И | С(ВЕ)ЩЕН'НЫЕ
 Д(ОУ)ШАМЬ СОУТЬ· ИЖЕ, | НА ГОРАХЪ ІАКО
 НА Н(Е)В(Е)СХЪ СОУТЬ, | И ЖИВОУТЬ· С
 АГГЛИ РАВНО, БЕЗ(Ь) | ПРѢСТАНІА В(О)Г)А
 СЛАВЕТЬ· НЕ ПЕ|КОУЩЕ СЕ ИМѢНІА
 СЪБИРАТИ· | НИ ВЛѢСТЕЦИМИ СЕ РИЗАМИ
 КРАСОУЮЩЕ· НЬ ПО ВСЕ ЧАСЫ, | ІАКО ВЪ
 ГІЕ'ЕНѢ ОГНЬНѢИ ВРЕ'ЩЕ· ІАКО ЖЕ СЪ
 Н(Е)В(Е)СЬ Г(ОСПОД)А ЗРЕТЬ, | НА СОУДЪ
 ГРЕДОУЩА· И СЛЪЗЫ | ЖЕ И СКРѢВЫ
 ВОЛ'НЫЕ, КТО И|СПОВѢСТЬ· • ДРОУЗИ ЖЕ И
 СКЫ|ТАЮЩЕ СЕ, ІАКО ЖЕ ПАВЛЬ | РЕЧ(Е)· ВЪ
 ГОРАХЪ И ВЪ ПРОПАСТЕХ(Ь) | ЗЕМЛЬНЫХ(Ь)
 ЛИШАЕМЫ, ВЪСѢХ(Ь) | СВѢТА СЕГО
 БА(А)ГЫХ(Ь)· ИМ'ЖЕ | НѢС(ТЬ) В(Ь)СЬ
 МИРЪ Д(О)С(Т)ОИНЬ • ОВЫ ЖЕ | ПО ДВѢМА
 ИЛИ ТРІЕ ПРѢВЫВАЮТ(Ь) || [40г] ВЪ
 ЕДИНОД(ОУ)ШІИ· ПО СРѢД(Ь) СЕБѢ |
 Х(РИСТ)А НОСЕЦЕ, ПО ПИСАННОМУ· | АЩЕ
 СЛОУЧИТ СЕ КОМОУ ИХ(Ь) ПО НШ|ЖДИ, ВЪ
 ГРАДѢ ИЛИ НА ТРЪСѢ | ОБРѢСТИ СЕ· ТО
 ЗАКРИВШЕ | ЛИЦЕ И ПОНИКШЕ ДОЛОУ
 ПОТРѢ|ВНАА ТВОРЕТЬ· НЕ ГНОУШАЮ|ЩЕ СЕ
 МИРА ІАКО ЕРЕТИЦИ· НЬ УТ(Ь) ВЕЛИКАГО
 СМѢЩЕНІА НЕ|Д(О)С(Т)ОИННЫ САМЫИ СЕБЕ
 ТВОРЕЩЕ | НА Ч(Е)Л(ОВѢ)КЫ ГЛЕДАТИ·
 ВЪСАКОЕ | ХОУЛИ ОУДАЛ'ШЕ СЕ, САМИ СЕ |

⁷ Овај одломак је у цијелости преузет из *Прве Главе Поуке Пастору* из *Лествице* Светог Јована Лествичника.

нити се украшавајући сјајним одијелима, него по сво вријеме као у геени огњеној бацани – иду на суд као да Господ с небеса гледа; а и сузе и добровољне муке [њихове] ко би описао. Други пак и скитајући се, као што Павле рече, по горама и урвинама земаљским, лишавани свих добара свијета овога, којих сав свијет није достојан. А ови по двоје или троје пребивају у једнодушности, међу собом Христа као да Господ с небеса гледа; а и сузе и добровољне муке [њихове] ко би описао. Други пак и скитајући се, као што Павле рече, по горама и урвинама земаљским, лишавани свих добара свијета овога, којих сав свијет није достојан. А ови по двоје или троје пребивају у једнодушности, међу собом Христа носећи, као што је писано. Ако се деси коме од њих да се по нужди нађе у граду или на тржници, он закривши лице [своје] и поникавши [лицем] доле он се бави оним што је потребно; не гнушајући се свијета као јеретици, но из великог смирења сами себе недостојнима чине (=сматрају) да на људе гледају; удаљивши се од сваке хуле, сами себе осуђујући, сами себи поругу наносећи, знамењем Часнога Крста просвећујући унутрашњег и вањског човјека. И ако се деси да их неко препозна, као од огња [уклањајући се] избегавају славу људску знајући оно што је написано да оно што је пред људима високо, мрско је пред Богом; [а] остало што је житије њихово, ко може исказати? **А теби овдје говорим, и слушај: И (ти) који одрицањем од земаљских ствари, удостојио се јеси Христа, свакако се постарај и побрини да**

о̀соудѣающе· самы себе хоу|леще·
 знаменїемь ч(е)стнаго | кр(е)ста,
 прѣсвѣщающе въ|ноуѣрнїаго и
 вънѣшнїаго | ч(е)л(овѣ)ка· и аще
 слоучит се по|знаномь быти ѡт(ь)
 ког(о), то | тако ѡгнїа избегаютъ славы
 ч(е)л(овѣ)чьскыє· вѣд(оу)ще писаннаа·
 еже въ ч(е)л(овѣ)цхъ высоко, мрѣ|зко
 ес(ть) прѣд(ь) б(о)гомь· проче, еже
 жи||тые их(ь) [41v] кто можетъ
 исповѣдати·: | Тебе же сице вѣщаю, и
 слыши· | И иже оубо ѡт(ь)връженїемь
 земль|ныхъ вещи, почель еси себе | о
 х(рист)ѣ· нь въс'ацѣмь попеч(е)нїемь,
 и потыцанїемь сътвори· | тако да
 възможеши обрѣ|сти моужа,
 непрѣльщенна· | прѣзготов'анна на
 иночь|ское житїе· добрѣ
 разоу|мѣвающа наставляти· въ|се
 хотѣщее по б(о)зѣжител'ствовати·
 растеца въ | добродѣтѣлехъ· ѡт(ь)
 своихъ | дѣль свѣдѣтел'ство имѣща· |
 еже къ б(о)г(о)у любовѣ· разоумь |
 имѣща· б(о)ж(ес)твенныхъ писанїи· |
 несребролюбива· не имѣ|телна·
 безмльвна· б(о)го|любива· ницелюбива·
 | негнѣвлива· незлопомни|телга· многаа
 на създанїе || [41r] приближающих(ь)
 се емоу· не ты|щеславна· не гордѣлива
 неласкателга· не колѣби|ма· ничто же
 паче б(о)га прѣд|почитающа· • и аще
 поспѣ|шенїемь б(о)жїемь, поискав(ь) |
 таковаго ѡбрѣцѣши· ѡт(ь)даи себе
 емоу, въсоу волю | свою ѡт(ь)рїноувь
 ѡт(ь) себѣ· тако | да обрѣцѣши се, тако
 съсѣ|дъ чисть· вълагаема въ те|бѣ
 бл(а)гаа· не вѣр'дома съблю|дае· на
 свою похвалѣ и сла(во)у·: | По истинѣ
 ч(е)л(овѣ)ка, добродѣтѣл'ми оубо
 свѣтѣща се, ч(е)л(овѣ)ко|м' же хоуда
 являема, свѣтла | оубо житїемь·
 прѣмоудра | же разоумомь, и

узможеш пронаћи човјека
 непрелаштена, припремљена за
 монашки живот, који добро зна да
 руководи све који хоће по Богу да
 живе; који расте у врлинама, од
 својих дјела има свједочанство
 љубави по Богу, који разум има
 Божанствених Писама,
 несреброљубива, неизобилујућа,
 безмолвна, богољубива,
 сиромахољубива, негневљива,
 незлопамтљива, којему многи
 долазе на назидовање, не
 хвалисава, негордељива,
 непритворна, непоколебљива,
 који ништа Богу не претпоставља.
 И ако помоћу Божијом
 потраживши таквог нађеш, предај
 себе њему, сву вољу своју
 одбацивши од себе, да се нађеш
 као чист сасуд, која добра
 полагања у тебе неопштењена чува,
 на своју похвалу и славу.
 Ваистину, човјека који блиста
 врлинама, а који се презрен људима
 показује, свијетла животом,
 премудра разумом и смирена духом
 ко видје? Похвала је праведнику од
 Господа. Овим свим врлинама
 Христос јест истинити Бог наш, и
 образац, и правило, и наставник, и
 началник, и учитељ; и од ових
 [врлина] себе начинимо свијетлим
 обитељима, и особито небесноме
 цару начинимо обиталиште и царски
 ће бити убудуће храм наш умни, да
 би могли по нашем одласку одавде
 вјечне обитељи задобити, што и нека
 буде. Амин.

.....

.....
.....
..... смѣрена | д(оу)хомъ кто видѣ·
похвала бо праведникоу ѿт(ь)
г(оспод)а·: | Симъ въсѣмъ
добродѣтѣлемъ· | х(ристо)с(ь) ес(ть)
истинныи б(ог)ъ нашъ, ||

.....
.....
.....
Ш·:·вѣ и образъ и правило· и
наста|вникъ, и пода'тель· и оучите(ль)
| И ѿт(ь) сих(ь) свѣтлыи обитѣли себѣ
| съставимъ· и изрѣдно не|весноумоу

.....
.....
.....
ц(а)рѣ сътворимъ | прѣемалище·
и ц(а)рскыи | боудет(ь) прочее храмъ
нашъ | мыслъныи· тако да възмо|жемъ
по шшствїи намъ | ѿтсоудѣ
вѣчныи обитѣли | постигноути· еже и
боуди. Аминь·: